

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIII-ik évf.

Julius, Augustus. 1878.

4-ik füzet.

A VISZSZATÉRÉS NÉMELY REMÉNYTELJES JELEI. (Some hopeful signs of retrogression).

Brooke Herford chicagói lelkész felolvasása az amerikai unitárius társulat idei nagy gyűlésén.

FORDITOTTA PÉTERFI PÉNES.

A mult század közepe táján, midőn az angol dissenterek közül az orthodoxok azon mozgalom következtében, mely az unitarismusban végződött, nyugtalanodni kezdettek, egy calvinista hallgató a régi iskolából lelkészéhez menve, ki már szintén arianismus felé hajlott, némi czéltatossággal azt mondotta: hogy „ő a régi vallást inkább szereti“. „Én is — mondá a lelkész — mert minél régiebb annál jobb; s az én hitvallásom ép oly régi, mint az apostolok“. Ez eset azt mutatja, hogy helyes retrograde irány is létezhetik. A mi legújabb nem mindig a legigazabb vagy legjobb. Mindenelőreirányzott mozgalom nem szükségképen előhaladás. Az új-platonisták alább álltak Platonál; a Ptolemeusok architecturája alább állott a Pharaok architecturájánál; az athanasiusi hitvallás kereszténysége a niceai hitvallásénál és minden hitvallás kereszténysége alább áll Jézus kereszténységénél. E tünemény, mely a retrogressiot némelykor igenis szükségesnek mutatja, gyakran az értelmi erő hanyatlásából, néha pedig emelkedéséből származik, a mikor az, nem a tények útján haladva, rosz irányt követ. Az emberi szellem mohó vizsgálódásában gyakran igen sebes vágatva halad előre és oly kérdéseket akar megoldani, melyek látkörén kívül esnek és így oly következtetésekre jön, melyek a valódi alapot nélkülözik. Ezért haladásában a rendes mederből kicsap. És így szükségessé válik oda ismét visszaszállni és abban kísérteni meg új futamokat. A valódi haladás útja némelykor az egyenes visszatérés.

Nincs a világon tárgy, melyben az emberi szellem inkább törekedett volna előhaladni és a melyben nagyobb visszatéréseket

kellett volna tenni, mint a vallás. Az emberiség theológiáinak gyenge oldala az volt: hogy azok elhibázott következtetéssel lettek megalkotva. És ezen elhibázott következtetésnek az egész vallástörténetben legszembetűnőbb példáját szolgáltatja a régi calvinismus, mely látszólagosan bizonyos igazságokból indult ki és azokból a legridegebb logikával következtetve oly félre vezette az embereket, a mily félre egy isteni vagy emberi tényből meritett következtetés sem. A calvinismus annak idejében nemes visszahatás volt a papságnak az emberek üdvében igényelt hatalma, büntetés, megbocsátás és a misék ellen, melyeket a római egyház a purgatoriumban levő lelkekre nézve gyakorolt. A calvinismus az istenség ama fenséges gondolatára tért vissza, mely az üdv dolgában kizárta a papi mesterség minden kicsinyes befolyását Istenre, és azt állította, hogy Isten az ember sorsát nem intézi pápa vagy pap által.

Az ember sorsa Isten kezében van, és hoghya ott van, nem lett-e az tényleg már régen elhatározva, mert avagy nem mindentudó-e Isten? Így az előre elrendelés bizonyosnak látszott és létrejött az „előre elrendelés“ tana, melyet aztán követett a „kiválasztási tan“. S minthogy a jó arra választatott ki, hogy üdvözítettessék, lehetetlen volt kikerülni azt a következtetést, hogy a rosz arra lett kárhoztatva, hogy elveszszzen s így következett az „elkárhoztatás“ tana és következtek a régi calvinismus minden rettenetes tanai. Hoghya a roszak örökre pokolra vannak kárhoztatva Isten dicsőségére, a jóknak tudni kell azt és ez a tudás boldogságukkal nem ellenkezik, sőt összefér. Imen eredtek mindazon megrázó dolgok, melyeket az örömről beszéltek, melylyel a szentek a pokol kínait szemlélnék. S mi történik azokkal, kik csecsemő korukban hálnak el? kérdezték az emberek. Midőn a calvinisták már egyszer odáig mentek, hogy felnőtt férfiak és nők örökre pokolra lettek kárhoztatva, mielőtt még születtek, lehetetlen volt tovább menve ugyanazt fel nem tenni a gyermekekről is, és így egész bizonyossággal kezdték hinni, hogy a pokolban gyermekek is vannak. És ez mint logikai okoskodási műfolyam az isteni előretudás feltételéből vezetve le a lehető következetesnek és elkerülhetlennek látszott. De az az embereket sziklára vitte, hol igen soknak hajója az ellenmondáson türest szenvedett. És a midőn az emberek így sziklára jutva észrevették a rosz vezérletet, kezdték fölfelé nézni és a kőd, mely szemükre nehezedett, kezdett oszlani és kezdték az Isten örökkévaló atyáságának tudata által valóban fölemelődni és meggyőződni

a felől, hogy a calvinismus rendszere őket félrevezette és nekik attól vissza kell térni.

A félelmes légkörből való visszatérés, melybe az embereket a calvinismus vezette, egyike volt a mult reményteljes retrogressioinak. A calvinismus gyakorlatilag ma már holt valami. De vegyünk egy más vallási tárgyat, melyre nézve a retrogressio épen jelenleg van folyamatban. Vegyük az Istenség természetének eszméjét az orthodoxoknál. Minő út lett követve a régi héber egy istenség eszméjétől és Jézus magasztos tanításaitól — Isten a mi mennyei Atyánk — a háromság mysticus tanáig! A háromság tana szintén elhibázott következtetés eredménye. Jézus beszélt az Isten beme levő, őt vezérlő és általa nyilatkozó szelleméről — mely szólamok az ő Istenben való élete dicső tudatának kifejezései — és ő azt kívánta, hogy tanítványai is ily életet éljenek; de a mint a keresztény élet első felbuzdulása oda lett, e kifejezések csakis Jézust Istennek tételezve fel látszottak érthetőknek. Mihelyt az egyház bölcselő stadiumába lépett, az istenítés lett irányeszméje és a Krisztus mellett istenítette a szent lelket is. És lön az Isten állatjában egy és személyében három: Atya, Fiu, Szentlélek. És a midőn az egyház így cselekedett, azt hitte, előhaladást tesz. Egy püspökegyházi jó testvér így szólott hozzám a napokban: „Nem ismerek szót, melyben önök unitarismusokat kifejezhetik, melyre nézve mi ne egyeznénk, csakhogy önöknél tovább megyünk“. Megengedem, csakhogy tovább menni, nem egyszersmind előhaladni. A háromság semmiesetre sem előhaladás, midőn az „az egy Istennél, a mennyei Atyánál“ meg nem áll, hanem az istenség mysteriorus megkülönböztetései bocsátkozik. S annak vissza kell térni, az már visszatérőben van. Midőn az emberek az úri ima világánál néznek fel az ég felé: „ti pedig mikor imádkoztok, mondjátok: Mi Atyánk!“ ez egyszerű nagy igazság éreztetni fogja velök, hogy a hitvallások ama homályos megkülönböztetései őket mégis félrevezették! És az emberek visszatérnek, imáikban már is visszatértek. A háromságot az imában többé nem találhatni. És a hitvallások is hovatovább mindinkább amaz egyszerű nagy igazság világánál magyaráztatnak, mely szerint az Isten egy. Ez retrogressio, de oly retrogressio, mely a szabadszellemtű vallásra nézve a legreményteljesebb.

A retrogressio egy másik ígérő jele, melyet az egyházak ma az emberi természetet illető gondolataikban tüntetnek fel. Az emberi megromlottság és a jóra képtelenség minden középkori tanai szintén

elhibázott következtetés gyümölcsei. Az nagyon jó, megtámadhatlan kiindulási álláspontnak látszott, hogy Istennek az embert tökéletesnek kellett először teremteni. Az ember aztán bűnt követett el és ebből kiindulva az iskola emberei következtettek saját logikájuk szerint. A paradicsomi bűn miatt az ember elvesztette ártatlanságát; természete megromlott; és Ádám maradékai mindnyájan bűnszemmet örököltek. Továbbá, minthogy Isten végtelen lény, nekik ugy tetszett, hogy az ellene elkövetett legkisebb bűnök is végetlennek kell lenni, és egy végetlen bűnt végetlen büntetésnek kell követni és hogy egy igazságos Isten nem bocsáthat meg, míg a büntetés lefizetve nincs. Így az egész emberi faj egyetlen nagy osztályba, az elveszett, bűnös, segélyért esdő lelkek osztályába lett sorozva. Még a jó cselekedetek is, melyeket ezen elkárhoztatt, megromlott lelkek miveltek, s melyek megromlottságukat túlsúlyozták, nem értek semmit. Mert a míg az emberek meg nem lettek váltva és újra nem születtek, cselekedeteik bűnben kellett hogy foganjanak és semmi Isten előtt kedvest nem mivelhettek. De ez az eléhaladás tévesztett irányu volt. És eljött az idő az ébredésre. Midőn az emberi természetet mélyebben, alaposabban kezdték ismerni az emberek, belátták, hogy az ember nem egészen megromlott, elesett lény. És itt az embereknek újra vissza kellett térni. Az egyházak nagy része ma ama zátonyon feneklik. És sokan épen ezért igyekeznek menekülni azokból. Sokan visszatérnek az emberi természetről való alaposabb nézetekhez és megismerik az emberben mind a jót, mind a rosszat. Megtérnek a jót becsülni, bárhol találják, akár egy bűnbánó esetben, akár a vadon szilaj fiaiban. Az emberek Anselm és Augustinustól Pálhoz és Jézushoz kezdenek visszatérni; a dogmavallástól az aranyszabály, a samaritanus és hegyi beszéd gyakorlati vallásához. És mindezen visszatérések minő jelei a reménynek és bátorításnak a vallási valódi szabadelvűségre nézve!

De jöjjünk kissé közelebb saját tűzhelyiinkhez. Vajjon csak az orthodox gondolkodásra nézve szükséges-e olykor-olykor a retrogressio? Feltehetjük-e azt, hogy a mi szabadelvű egyházaink és előhaladt gondolkozóink haladása egyedül olyan, mely retrogressiot nem szükséges. Nem alkotnak-e azok theóriákat nagy sebbel és messzse menve, nem foglalnak-e el szélső álláspontokat, melyeket, midőn a tények ellenkezőt mutatnak, el kell hagyniok? Bizonyára, nem merészelnénk azt mondani, hogy nem. A tény ez, hogy a jelen

korszak óriási értelmi tevékenysége míg egyfelől némelyet félénken visszatart egyáltalában minden haladástól, másfelől némelyet tulságos kíváncsisággal ragad előre. Korunk par excellence szabadgondolkozónak szokása semmiféle új eszmétől nem félni, úgy hogy sokszor oly nyakra-főre rohamnak elé, hogy az eszméket minden bizonyítás nélkül fogadják el. Beecher így szólott Dr. Taylorhez: „Követem az igazságot, hogyha az nem visz a Niagarán túl!” Taylor meg így felelt: „Én pedig még akkor is követem, hogyha túlvisz.” Jól van. Helyes. Csakhogy alkalmilag az ily fellengő szabadgondolkozókka^l megtörténik, hogy elmerülnek és a népet is magokkal elmerítik, mielőtt tudnák, hogy az az út csakugyan az igazsághoz vezet. S nekem ugy tetszik, hogy az emberek utóbbi időben kezdenek visszalépni némely szélső álláspontokról; ugy tetszik, hogy bizonyos hajlam mutatkozik a dolgokat nem vinni a legszélső határig, és a theoriákat ismeretlen mezőikig, hanem visszajönni a vallásos hit és élet igaz és mély tényeire. Természetesen nem mutathatom fel itt mindazon mezőket, melyeken ez irány jelentkezik, de egy vagy két figyelemre méltót fehmutatok, melyek a retrogressio jeleit saját körünkön kívül feltüntetik. Vegyük például a kifejlődés (evolutio) elméletét azon alakjában, mint azt leglelkesebb védői kifejtették. Ugy tetszhetik valóban, mintha ez elmélet inkább a tudomány, mint a vallás dolga volna; és bizonyára, ha valahol, a tudományban a tények szent dolgok, és mi biztosságban érezzük magunkat azok vezetését követve. És a nagy figyelem, melylyel a jelenkor a tudomány iránt viseltetik és az a tiszteletteljes készség, melylyel szabad egyházainkban a tudomány vivmányait üdvözlük, valóban oly jelenségek, melyeknek csak örvendhetünk. És mégis nekünk résen kell lenni, hogy a tudomány „tényeit“ azok magyarázatával össze ne téveszszük. A tudomány nem mind tényekből áll. A mint Tyndall a képzeletnek a tudományban való használatáról irt gyönyörű essay-jében megmutatta, a legmagasabb tudományos előhaladás, a legfényesebb eszmék, melyek az embereket új felfedezésekre vezették és a legnagyobbszerű felszárnyalások a száraz tényektől azok jelentése és viszonyaiig, látható tényekből törvényekig és elvekig, melyek ép oly láthatlanok, mint a lélek, mely azokat látja — mindezen eléhaladás az ember okoskodó és képzelő erejének szüleménye, mely a látottról a látatlanra emelkedik. Annak útja némelykor ép a megismerhetlen felé tart. És csak a theologia volna az, mely a „megismerhetlennel“ foglalkozik. Tyndall ugy nyilat-

kozik, hogy a világosság hullám-elmélete nemcsak hogy a képzelet-erő által lett felfedezve, hanem felfogása is csupán a képzeleterő által lehetséges.

A tények és azok magyarázata közt megkülönböztetést tenni sehol sem szükséges inkább, mint az evolutio kérdésénél. Más az evolutio mint tény vagy tények sorozata és más az evolutio elmélete. A tény az, hogy változás, növekedés, fejlődés, evolutio sokkal nagyobb szerepet játszott a föld s myriard állagai és organismusai jelen állása létrehozatalában, mint az emberek eddig egyáltalán gondolták. Ez napról napra világosabbá lesz és az evolutio hovatovább nagyobb tért viv ki magának. Az érvényesülést szerez nemcsak a physiologia, hanem a nyelv, szokások, intézmények és még a valás terén is. És az evolutio méltán tartatik a jelenkori tudományosság egyik legnagyobb vívmányának.

De az evolutio, ugy a mint közönségesen értik, többet jelent, mint mi itt jelzők. Azt általában ugy tekintik, mint egy egyetemes elvet, mint a melyből minden létezőt kinagyarázhatni; kinagyarázhatni nemcsak a dolgok változásait, hanem magukat a dolgokat is, kinagyarázhatni az életet és az embert magát, e bámulatos tüneményt. És nem lehet csodálni, hogyha az evolutio elméletet annyira feldicsőítik. Az valóban nagyszerű elméletnek látszik. Az a világegyetem szétszórt tényeit egy szép és mindent magába foglaló elvbe viszi vissza. Az a tudomány türelmes munkásaira és még inkább az ezek munkáját éber szemmel kísérő bámuló nagy sokaságra, mint az igazság fényes prófétai világa szállott alá. Valóban sokan elfeledték, hogy az csak egy profétia és azt a gondolatvilágban, mint a világon legmesteribb gondolatot, királyi rangra emelték. S nem tévedek, ha azt mondom, hogy ez az irány uralja némileg szabad egyházainkat is. Maga a félelem, melyet az orthodox barátaink közt idézett elé, minket arra indított, hogy örömmel fogadjuk. És sokan közülünk az evolutio népszerű elméletét az új hit feltétlen kivánalma gyanánt hirdetik.

Én ugy gondolom, hogy ezeknek is bizonyos visszatérést kell tenniök. Bármennyire is menjünk szabadelvűségünkben, az evolutio elméletét nem tekinthetjük bezárt, megoldott kérdésnek. Megoldottnak az még egyáltalán nem tekinthető és a mennyire a tudományos vizsgálódás eredményeiből olvashatom, még sok idő kell arra, hogy megoldassék. Az evolutio, ugy a mint népszerűen szokták venni, nemcsak hogy még megbizonyítva nincs, sőt megbizonyítása

minél tovább annál nehezebbnek látszik. A kifejlődés feltételezett során nagy hézagok vannak, melyek még egyáltalában nem lettek áthidalva. Két átmenő ponton, mely kettő egyedül áll a vallással szorosabb összeköttetésben, azon két ponton t. i. hol az élettelen anyagnak az élő anyaggal és az oktalan állati életnek az ember-élettel kell összeköttetésbe hozatni, a hézag óriási és a tudomány legújabb haladása a helyett, hogy a hiányzó láncszemek kitöltésére irányulna, annak valószínűségét tünteti fel, hogy e láncszemek nem léteznek vagy sohasem is léteztek. A tudományos emberek már többször azt hitték, hogy az élettel' en anyag élő anyagba átmenetelének titka a mechanikai és chemiai erők működésére utalás által általok felfedeztetett, de szorosabb vizsgálódás e hiedelmet mindig tévedésnek bizonyította be és az élet maradt a régi titoknak.

Érdekes, mit Virchow, a nagy német tudós, az embernek az oktalan állatokból való kifejlődésére nézve mult ősön Münchenben mondott. A geologia az ember lételét illetőleg meszsi korszakokra szolgáltat bizonyítékot, de a jégkorszak embere épen oly különálló lény, mint a mily különálló a jelen korszaké. A történelőtti (prehistoric) archeológiában is minden tényleges előhaladás ugyanezen eredményre vezetett. „Most épen úgy, mint tiz évvel ezelőtt“ — mond ő — „az emberek midőn valamely turfa-mocsárban, vagy czölöp-épitményben, vagy régi üregekben koponyát találtak, abban az ember vad, még egészen fejletlen állapotának bánulatos emlékjelét vélték látni. Azt majom-koponyának tartották, abból majomszagot éreztek ki, mely majom farka a fokozatos fejlődésben elveszett. A régi baranglakók és czölöpkori emberek szintén tekintélyes társaságnak lettek feltüntetve. Nekik oly teriméjü fejük volt, milyent a mai emberek közül sokan irigyelhetnek. De tényleg el kell ismernünk, hogy még egy ásatag sem találtatott, mely az ember alsóbb fokú fejlődésére nézve typus gyanánt lenne tekinthető, és minden új dolog, melyet a tudományos vizsgálat e tekintetben felszínre hozott, csakis távolabb visz az evolutio hypothesisétől az ember előállása megfejtésére nézve.

Természetesen, nem azt akarom mondani, hogy az evolutio, e nagy vezérelv és törvény, a mint az emberek a természet különböző birodalmaiba vizsgálódásaikkal mélyebben behatolnak, ne nyerhetne igazolást. S ha nyer, részemről ettől legkevésbé sem félek. Ha be lesz bizonyítva, hogy az ember valóban a majom-fajtól származott, meglehet, hogy a majmokat inkább fogom tisztelni, de az ember iránt

tiszteletem bizonyára akkor sem leend csekélyebb, mint jelenben. Semminemű felfedezés az ember eléállását illetőleg sem változtathatja meg azon magasabb állás tényét, melyet az ember ma elfoglal, s nem változtathatja meg még alapvallásos eszméinket is. A világegyetem törvényei és erői működéséről adott bármínő magyarázat nem semmisítheti meg az ember tudatát arról, a mi mindezen törvények és erők háta mögött elrejtve fekszik s a mi csupán ezen szóban fejezhető ki: „Isten“. Az evolutio-elmélet igaz a teremtés régi eszméjét elvetette és a mint mondják, a világegyetemről észszerűbb felvilágosítást adott. De nem elsiertet nézet-e ez? Az evolutio valóban semmit sem magyaráz meg. A tölgyfa problémája például nincs megoldva a magra utalás által. S ha a bevégzett világegyetem az ember lelkében az isteni teremtő akaratban való hitet ébresztette fel, az ősi tűzköd, bensejében virág, állat, gondolat, akarat és lelki öntudatosság csira-elemeivel, nem kevésbé egy isteni teremtő akaratot kell hogy feltételezzon. Maga Epicur is azt volt kénytelen kérdeni: „Honnan jött a chaosz?“ S nekünk nincs okunk miért félni. A földolog nem az, hogy a tények hogyan lettek, hanem, hogy ugy vannak. S nekünk a tényeket ugy kell vennünk, a mint vannak és e mellett lelkünket tárva kell tartanunk minden újabb felfedezésre, mert lehet himi, hogy a mint az emberek a világegyetem csodálatos titkaiba mélyebben és mélyebben hatolnak, ugy fogják találni, hogy a titkos erők, melyek a dolgok mögött rejlenek, nemcsak az evolutio-elméletet, hanem még nagyobbserü tanokat hordnak magukban. „A földön és egen több dolog van, mint a mit a mi philosophiánk“ vagy theologiánk, vagy még tudományunk is elképzelné tud. Sok oly gondolatra jöhetünk még, melyek a mint megvillannak, lelkünket ép oly csodálatosan magukkal ragadják, mint az evolutio-elmélet, az egész világegyetem ezen egyedüli nagyszerü explanatioja, jelenleg magával ragadja az emberek lelkeit. De a titok még felfedve nincs. És azoknak, kik ugy gondolkoznak, hogy felfedték, bizonyos visszsalépést kell tenmiök.

A bibliára térve sem tévedek, ha azt mondom, hogy azon szélső álláspontokról, melyekre némelyek a bibliát illetőleg helyezkedtek, visszsalépésnek kell történni. A bibliáról való régi nézet visszsalhatása alatt, mely nézet annak minden szavát szentnek, ihletettnek vette, csaknem kikerülhetlen volt, hogy az emberek azon nézetre jöjjenek, hogy a biblia olvasásra is alig érdemes. S kétségen kívül ma az emberek a bibliát nem olvassák és tanulmányoz-

zák anynyira, mint ezelőtt. Régebb azt úgy tekintették, mint a világ egyetlen szent könyvét, de újabban mintegy előhaladási divat a Vedákat vagy a Koránt a bibliánál fennebb becsülni. Régebb a biblia csálhatatlan mester volt; ma alig tekintik valaminek.

E körülményt nagy részben a történelmi kritika előhaladásának tulajdoníthatni. Az utóbbi harmincz év történészei bámulatos lépéseket tettek az ősi történet tárgyalásában. Egy hagyomány sem maradt tőlük érintetlenül; mindeniket szigorú vizsgálat alá vették. Az eredmény az lón, hogy a népeknek multjokról alkotott kegyeletes hitvilága szét lett robbantva. Göröghon ős régi mondái, Róma egész ős története és mindazon mondák, melyeket Herodotus Egyptom régi dynastiáiról hallott és leirt, darabokra szedettek és a pontos elemzést természetesen nem állhatván ki, visszavettettek, mint oly adatok, melyek a régi világ élete és gondolkozása felvilágosításához mit sem nyújtanak. A zsidó nép traditioinak is, melyek a bibliában vannak öszszegyűjtve, ugyanezen sorson kellett átmenni. A patriarchák történeteí mythusoknak lettek feltüntetve, melyeket a későbbi kor a nemzetség-nevekre való tekintettel alkotott. Az Exodus datumai és számai egymásnak ellemnondók levén, ezért Izrael egész egyptomi története Mózes történetével együtt feladandónak declaráltatott; más történeteket pedig, mint Homér Iiadját, a jelen kritika kedvencz menedékében, solar mythusokban oldottak fel.

De már több jelét észlelhetni annak, hogy e kritikai módszer szélsőségbe hajtattott, észlelhetni különösen korunk érdekes régiségi felfedezései következtében. Az emberek a mult hagyományaitól annak lényeges maradványaihoz fordultak, melyeknek hitelt már inkább adhatni. Eltemetett városok ki lónak ásatva, régi nyelvek újra felfedezve, régi okiratok leolvasva és darabokra tört emlékek egészszé öszszerakva. Rómában, Ninivehben, Egyptomban és a mi legsodálatosabb, a homeri költemények színhelyein kitartó munkásság a régi világ becses maradványait hozta napfényre. És az eredmény az lón, hogy a hagyományok iránt új érdeklődés támadt, és azokban ma több igazságot látnak, mint gyanítani is lehetett volna, úgy hogy azokat ma már nem mondáknak veszik, hanem valóban szájról szájra adott hagyományoknak, melyek bármily homályos és megváltoztatott alakban is régi idők tényeiről és gondolatvilágáról szóló emlékezetek. Az eltemetett város, melyet Dr. Schliemann Hiszarlíkban talált és az ékszerfödte testek Mycenae sokáig felfedezetlen maradt sirjaiban, ha nem is erősítik meg mindazt, mit a

költők Trójáról és Agamemnonról énekeltek, de mindenesetre bizonyítékok ama régi világ szokásairól, életéről, gondolkozásáról. A tény ez, hogy a régi időkben a hagyománynak több értelme volt, mint ma van. Hogy a hagyomány ma mi, az nem lehet criterium arra nézve, hogy minek kellett lenni régen, a midőn az szent dolog, egyedüli történet, költészet, törvény, s a rokonságnak vagy a vagyonnak egyedüli okirata volt. Így a heroicus idők, a világ hajnal korszaka megvetett hagyományai új érdekekkel tanulmányoztatván a biblia régi történetei tanulmányozása is újra feléledt. És méltán, mert ezeknél tartalmasabb történeti elbeszéléseket alig találhatni; ezek nemcsak töredékes rajzok, hanem a távol múlt élete és gondolatvilága hű képei. Ezekhez hasonlóan egy sem tünteti fel az ember régi életét, melyben a vallás élő hatalom volt. A biblia nekünk az embert az Isten élete és szent akarata élénk érzetével mutatja fel, kiből a vallás nem csupán a humanitas ösztöne — mint általában minden népeknél — hanem hatalmas életműködési erő. Megengedjük, hogy a világ más vallásainak szent könyvei is nagy becsesültséggel bírnak. Világosság és igazság mindenikben van. Azok mind az ember ugyanazon magasra törő lelkének termékei, mely minden égalj alatt és minden fajnál az isten-érzettel volt telülve. De az az érdekeltség, melylyel ma a biblia történeteit tanulmányozzák, a bibliát az őt illető rangra fogja emelni. Mert minél inkább párhuzamba tételnek más nemzetek szentiratai a héber szentiratával, annál inkább ki fog tűnni ennek nagy becséje. Az emberiség vallási történetében semmi sem hasonlítható össze ama vallásos életárral, mely a héber fajban fel és alá hullámzott, mely megvilágosítja e faj legkorábbi hagyományait, mely átvilágol annak legdurvább korszakait, mely a zsoltárokból és profétiákból az örök kegyesség és igazság magasságára emelkedik, s mely Jézus Krisztus életében és evangéliumában culminál. És így a héber szent iratok a múlt legnemesebb tanúságkönyve a jelenre nézve, úgy a nagyszerű erkölcsi komolyság, egyszerű monotheismus, mint a gyöngéd és megihlető kegyesség által, mely bennök kifejeződik és a tekintélyi súly által, melylyel három ezer éven keresztül az élőhit forrása tudott lenni. A világnak ezen régi könyvhöz vissza kell térni és az már is visszatérőben van. Vissza kell térni, nem azért, hogy azt vakon imádják, hanem hogy felvilágosult észszel becsülni tanulják; vissza kell térni, nem mint az isteni kijelentés egyetlen könyvéhez, hanem mint olyanhoz, melyben az isteni szellem és akarat a leg-

tisztábban fejeződik ki, s mely a változó, meg nem állapotott gondolatok e jelen korszakában a legszükségesebb dolgot tartalmazza, éreztetvén, hogy legtisztultabb modern hitünk az ember világrégi öntudatában gyökerezik.

Van még egy tárgy, a Krisztus képe, melyre nézve szintén a visszaterés jeleit észlelhetni. És ezen visszaterést különösen az orthodox egyházakban találjuk. Azok christológiáiktól kezdenek az evangelium Krisztusához visszaterni. A régi theologia istenitési szelleme Krisztust lassanként a trinitas második hatalmas személyiségévé emelte. Épen mint a zsidók erővel akarták Jézust királylyá tenni, a korai századok félkeresztény pogánysága erővel tette őt istenné. És mindkét esetben az eredmény ugyanaz volt. „Jézus eltávozott.“ Őt elvesztették. A Krisztusból az egyházban valóban sohasem volt oly kevés, mint midőn a virgó felekezetek a felett vitakoztak, hogy miként adjanak Jézusnak legmagasabb helyet az istenségben. Tizenöt századon keresztül ez istenített kép volt az, melyet a világ elé feltartottak. És nem mutatkoznak-e jelei már e képtől való visszaterésnek Jézusnak az evangeliumok által feltüntetett egyszerű életéhez? Lehet, hogy az egyházak végleg nem adják fel christológiáikat, de már látják, hogy azok elvégre is] csupán magyarázatok és a fődolog a magyarázott dolgot t. i. Jézus csodálatos életét tartani szem előtt, mely nagyságával, szent fenségével anynyira megragadta az emberek sziveit, hogy azt csakis csodálatos módon magyarázhatni ki. S így azt látjuk, hogy az emberek jelenben a legnemesb és legbensőbb vallásos érzéssel és gondolattal tanulmányozzák az evangeliumot, szemlélik és tüntetik fel Jézus abban megjelenő bámulatos életét. Oly munkák, mint a Schenkelé, Renané, Farraré és dr. Furness „Ecce Homo“-ja és még inkább az a nagy hatás, melyet ezen munkák keltettek, kétségtelen jelei a visszaterésnek és nem szükség bizonyitanom, hogy ez egyike korunk legreményteljesebb jeleinek.

És továbbá liberalis egyházainkban is nem találjuk-e a visszaterés szükségét? Mi beszélünk az orthodoxia visszateréséről Jézus evangéliumi képéhez, de nem azt látjuk-e, hogy a míg az orthodoxia egyfelől Jézus evangéliumi képéhez tér vissza, a liberalismus másfelől az evangéliumi Krisztustól oly messzre megy, hogy nem lesz mihez visszaternie. E kép egyik vonása a másik után törültetik ki. Először a csodák lettek elvetve, azután Jézus különös ihletése és isteni bölcsesége. Sokáig a Jézus iránti tisztelet az

ő páratlan jóságán nyugodott, de utóbbi időben sokan e jóságot is megtagadták tőle, mint olyan, mely csak a conventionalis, visszatekintő hámulat szüleménye, míg végre minden vonás, mely Krisztus képét bámulatossá teszi, történetietlennek lett hirdetve s maga a kép is. Az „új hit“ legutóbbi nyilatkozata, hogy Jézus csalással tünt el és az ő életének képe, mely által a kereszténység szive anynyi időn keresztül nyert ihletet és vigasztalást, egy szép fictionnak állítottott, mely messiási várakozásokból fejlődött ki.

De már miképen győződhetünk meg a felől, hogy e romboló kritika végre is nem igaz. Hogyha közülünk némelyek csupán gondolják, hogy sokan túlmenni a határon, hogyan tudhatjuk meg, melyiknek van igaza? Magam részéről megvallom, hogy a jelenkor negatív kritikáját olvasva és annak gondolatgazdagságát és komoly irányát figyelve, gyakran kérdeztem magamtól: Vajjon nincs-e e kritikának igaza, s a Krisztus iránti mély tisztelet végre is nem érzélgős képzelmény-e, mely saját képzeletünk teremtette idealon csüng, melynek az evangéliumokban való kép nem felel meg? S hogyha mi csak saját benyomásainkat akarnók mások ellenkező benyomásai ellenébe állítani, valóban nehéz lenne megfelelni a kérdésre. De mi mem vagyunk csak saját benyomásainkra utalva. Nem egyszer támad bennünk a gondolat, mily előnyös lenne, ha az evangéliumokat újan, minden előítélettől menten vehetnők kezünkbe. De mi azt nem tehetjük, mi nem vetközhetjük le magunkat. De ez némelykor mégis lehetséges. Ennek épen napjainkban három feltűnő példáját bírjuk azon nagy szellemű férfiakban, a kik Jézus életéhez az eddigiektől egészen különböző irányban közeledtek és pedig előítélet nélkül, vagyha előítélettel, az Jézus ellen szólott.

Stuart Mill J. egyike a legélesb philosophiai szellemeknek, a kereszténység iránt ha nem is ellenséges érzelemben, de oly nézetben volt felleveve, hogy az komolyabb figyelemre nem érdemes. Azt csakis későbbi éveiben visszavonultságában tanulmányozta és gondolatai ide vonatkozólag csakis halála után lettek a világnak átadva. A benyomás, melyet rá Jézus gyakorolt, megtetszik e szavaiból: „Még azok szemében is, a kik a Jézus különös illetésében nem hisznek, neki a legfenségesebb szellemű emberek közt kell helyet foglalni, a kikkel csak nemünk dicsekedhetik.“ Ő megengedi, hogy a Jézus életéhez a hagyomány sokat hozzá adott, „de az ő tanítványai és ezeknek követői közt ki tudta a Jézusnak tulajdonított mondásokat feltalálni vagy pedig az evangéliumokban kinyilat-

kozottatott életét és jellemét megalkotni?“ „A rationalis kritika mindent elvehet tőlünk, de Jézust, ez előfutárai és követőitől megközelíthetetlen, a maga nemében egyetlen nagy alakot, el nem veheti.“

A második nagy példa: Keslhub Chunder Sen. A mivelte hindúra a kereszténység akár missionariusoktól ajánlva, akár európai idegen uraik élete által illusztrálva bizonyára nem nagy vonzerővel bír. S nem csoda, hogy a nagy hindu reformer távol kívánta magát a kereszténységtől tartani és a „Brahmo Somaj“ mozgalmat egyszerű theismus alapján indította meg. De a mily keveset ad ő az egyházi kereszténységre, épen oly mély tisztelettel hajlik meg a Jézus előtt. Az ő nagyszerű felolvasásában Jézus Krisztusról, melyet, mielőtt még Angliába menve a szabad keresztények iránta való nagy rokonszenvét élvezte volna, tartott, honfiai figyelmét Jézusra, mint Ázsia egyik nagy szülöttére már felhívta; és őt, miután nem az egyházaktól, hanem a szentírásból tanulta az ő fenséges tanait ismereni, úgy jellemzi, mint „az emberiség legnagyobb és legigazabb jóltevőjét“.

A harmadik Adler Felix, a ki Jézus életét még egy ellenségesebb álláspontról közelítette meg, mint a hinduismus, t. i. a judaismusról. Kevés szabadgondolkozó keltett a közönségnél oly hatást, mint Adler Felix az ő tiszta és világos gondolkozásával, bár ő nem keresztény, sőt még a vallás hive sem. Előtte a gyakorlati minden, és még ezen korlátolt nézletpontról tekintve is Jézust, benne az emberiség legnemesebb tulajdonságait látja egyesülve. „Jézus evangéliumi személyén egy ritka fenségesség ömlik el, mely a történet legheterogenebb nemzeteire és korszakaira a legbámulatosb varázserővel hatott.“ És ez nem a multból alkotott egyoldalú nézet, hanem egyszerű példája azon módnak, mely szerint ő Jézus jellemét és életét, mint a jelenre gyakorolt élő befolyások egyik legnagyobbikát veszi amaz ethikai irányban, melynek A. magát szenteli.

S én e tüneneményeket a legszebb reményjeleknek tekintem. Ezek arról győznek meg engem, hogy a jézusi álláspont nem tévedés és mi jogosultan csüngünk mélységes tisztelettel ama legnemesebb életen, mely a világra a legszentebb befolyást gyakorolta. És e jelek szívemet azon reménnyel töltik be, hogy a Jézus iránti mélységes tiszteletben idővel minden egyház megtalálja ama határtalan szeretetteljes szellemet, melyben tani különbözőségük elvész és egymással összeolvadva egygyé lesznek. A mi anynyira különböző álláspontokról mi is az evangélium ugyanazon Krisztusához vezetettünk

viszsa, a melyet más egyházak most visszatérőleg keresnek. Jézus „a jelen legtündöklőbb világa épen úgy, mint volt a múlté. A dogmatismustól, mely a Krisztust az Istenbe meritette bé, a scepticismustól, mely őt mondában veszítette el, az emberek kezdenek visszatérni azon Krisztushoz, kinek egyszerű élete a világot először megragadta, mely élet bár mily tökéletlenül is tartatott fenn az evangéliumban számunkra, még homályosságában is a hitnek, szeretetnek és jóságnak a legfényesebb világa, melyet az emberiség valaha látott.

És most hadd mondjak egy pár szót e körülmény gyakorlati előnyéről szabad egyházainkat illetőleg, mert én úgy érzem és úgy gondolom, hogy ennek nagy gyakorlati haszna van. Az minket arra indít, hogy szorosabb szövetségbe egyesüljünk és közös szent ügyünket erősebb kezekkel ragadjuk meg és késedelem nélkül és nagyobb bensőséggel munkáljunk a mi szabad álláspontunkért, szabad vallásos nézeteinkért.

Azt hiszem, mindnyájan érezzük, hogy mi, mint a vallásért alakult szabad egyházak és hű munkások egyesülete, ha nem is paralyzáltattunk, de bizonyosan gyengítettünk azon kétségek által, melyek utóbbi időben a vallási dolgokra nézt támadtak. A gondolat eléhaladása oly villámgyorsaságu, a nézetek változása oly nagy, a theologiai átalakulás oly hirtelenül meglepő volt, hogy néha azt hitük, hogy vallási álláspontunkban nem sokáig fogunk megmaradni, sőt, hogy egyáltalán minden vallási álláspont túl lesz haladva.

A jelek, melyekre fennebb rámutattam, a megbizonyítás jelei.

Természetesen mi nem láthatjuk, hogy a jövő gondolatmenetei hová vezetnek, de mégis irányukat kivehetjük. Azok vallástalanságra vezetni nem fognak, hanem egyszerűbb, gyakorlatibb és szellemibb vallásra. A gondolat óriási apálya és dagályában, mely most a hitnek alapját is elsepréssel fenyegeti, majd meg babonás reactioba süllyed vissza, a magasabb igazság hullámai lassan, de biztosan emelkednek fölfelé. És az igaz és maradandó gondolatnak semmiféle mozgalmi iránya sem fogja megsemmisítéssel fenyegetni, mit Schiller a hit három szavának nevez: az Istent, kötelességet és halhatatlanságot; nem fogja felforgatni, a régi alapokat: a biblia iránti tiszteletet és a Jézus Krisztusban, mint mesterben, való hitet.

Igy minket minden arra ösztönöz, hogy szorosan egyesüljünk munkánkra, álláspontunk védelmére és terjesztésére. Mi az unitá-

rius álláspontot nem választottuk, az a mult harczaiból, őszeüit-közéseiből fejlett ki. Az a számot tekintve nem nagy álláspont. Összehasonlítva a rengeteg egyházzal, melyek körülünk vannak, mi gyenge népség vagyunk. És mégis álláspontunk dicsó. Mert szabadabb álláspont a miénkél ma nem létezik. Egy sincs, a mely oly tárva tartaná ablakait a világosságnak, mely Istentől jön, oly tárva tartaná ajtóit a szeretetnek, mely az embereket testvéries-ségben egyesíti. Nem mondom, hogy a mód, melylyel az igazságot keressük, tökéletes, de bármi hiányos legyen álláspontunkban, az út mindig nyitva van tartva azt tökéletessé tenni. Nem állitom, hogy felebaráti szeretetünk semmi kivánni valót sem hagy fenn, de az nem azért van, mintha egyházunk ajtóit igen szűkek lennének, hanem mert emberek és nem angyalok vagyunk és még a legszabadabb keresztények is néha igen szűk úton járnak és testvérietlen modort követnek. De nem kell feledni, hogy köztünk mégis oly keresztény vallás-erkölcsi élet virágzik, mely egy egyház létezését mindig jogosulttá teszi. A mi rokonszenvünk mély és kiterjed minden egyház és minden ember iránt, ajtóink ép oly nyitak, mint a szabad ég, de azért mi mégis azt mondjuk, hogy a szent tűz és szent életnek még melegebb gócaira van szükségünk — igen, oly szellemekre van szükségünk, melyek a kegyesség és jószág szent tü-zétől égnek, s szívük szeretettel és jóakarattal teljes és kezük kész a munkára, mely a világot jobbá tenni elősegíti. Ez az, a mi Krisztus életét minden élet fölé emelte, és ez az egyedüli kereszténység, melynek becse örökre megmarad.

És így mi élő kegyességben, szeretetben és munkában, a helyes úton haladva szolgáljuk a jelent és a jelent szolgálva készítjük elé a jövődőt. Mi gyakran beszélünk a jövő egyházáról és kíváncsiak volnánk tudni, minő hite lesz annak, vagy hogy egyáltalán lesz-e hite és hogy a mi életünk munkái és intézményeink hová fognak fejlődni. Mi azt nem mondhatjuk meg előre. Azonban annyiról bizonyosak lehetünk: hogyha életünket, mely a jelené, a legigazabban és a legjobban éljük le, a jövő fejlődése annál jobb és helyesebb irányu leend. Hogyha a majmok csakugyan emberekké lettek, bizonyára nem az által lettek, hogy nyugodtan ülve kritikailag vizsgálták farkaikat, hanem munkálva fejlesztették tehetségeiket. És hogyha a jelen egyháza a jövő dicsóbb egyházává akar kifejlődni, az nem álmodás, vagy üres vitatkozás, hanem komoly munka által történhetik, mely az élet minden köreit körülünk ál-

dással tölti be. Eljöhet az az idő, midőn himnuszaink és imáink az imádság magasb, tökéletesb formáinak fognak helyet adni, de a mi kötelességünk ma: imádkozni és énekelni teljes szívünkből. Eljöhet az idő, midőn vasárnapi iskoláink feleslegesekké válnak, de míg létezésük szükségesnek látszik, arra kell törekednünk, hogy azokat vonzókká tegyük, hogy a kicsiny gyermekek örömmel járjanak azokban az Isten előtti kedvességben. Eljöhet az idő, midőn misszióink és gyűléseink és intézményeink minden formája túl lesz élve, de csak ha most azokba jól belé éljük magunkat, foghatnak egykor túl élve lenni. „Várjatok a míg eljövök“ volt az Úr szava. Mi nem tudjuk, hogy ő mikor jön el és hogyan. Mi nem tudjuk, hogy a világ minő új világossága, vagy a lelkeknek minő fejedelme támadhat a jövő végtelenén, de a mi osztályrészünk: várakozni és komolyan felhasználni minden eszközt, munkát és intézményt, mely által Isten örök világosságához közelebb jöhetünk. És ekkor ha nem is e szózat: „Sok dolgok felett urrá teszek,“ de ama másik bizonyosan áldólag fog felettünk hangoztatni: „Jól van jó és hiv szolgám“.

MÜLLER MIKSA A VALLÁS EREDETE S FEJLŐ- DÉSEIRŐL IRT MUNKÁJÁNAK ELSŐ FEJEZETE.

A „nuova antologia“ szerkesztősége jeles folyóiratának ez évi IX. füzetében a nagynevű Oxfordi tanár engedelmével s szives közlése folytán azon hét vallástudományi felolvasások elsejét tette közzé, melyek angol eredetije egy külön kötetben nem sokára fogja elhagyni a sajtót. Az első felolvasás a végtelen fogalmával foglalkozik s következő felírásu cikkekből áll:

- 1) A vallás eredetének problémája.
- 2) A Strauss által felvetett kérdés: van-e még vallásunk?
- 3) A vallás régisége.
- 4) A vallás tudománya.
- 5) A régi kor és új kor hite.
- 6) A vallás fogalmának meghatározása.
- 7) A „religio“ szó etymologiai értelme.
- 8) A vallás történeti mozzanatai.
- 9) A vallás meghatározása Kant és Fichte által.
- 10) Vallás szertartással vagy a nélkül.
- 11) Schleiermacher a vallás fogalmát a függőségben, Hegel a szabadságban találja meg.
- 12) Comte és Feuerbach.
- 13) A vallás meghatározásának nehézségei.
- 14) A vallás specificus jelleme.
- 15) A vallás, mint alanyi tehetség a végtelen megismerésére.
- 16) Az érzékek, ész és hit működése.
- 17) A végtelen fogalmának értelme.
- 18) A véges megismerheti-e a végtelent?
- 19) Azon tér, melyen az ellenzétek találkoznak.
- 20) A végtelennek első megismerése.
- 21) A végtelenül nagy.
- 22) A végtelenül kicsi.
- 23) Nincs véges végtelen nélkül.

Müller Miksa azon kérdéssel kezdi meg érdekes cikksorozatát, hogy hitünk mi oknál fogva van. A lélektan Plátótól fogva

Kantig s Kanttól egész mostanig az észrevétel, ismeret, a fogalmak kifejtése mikéntjével foglalkozott, de azt, hogy mindez mi okból történik, csak igen ritkán kérdezte. Strauss utolsó munkájában nem is kísérti meg a vallás fogalmának meghatározását, hanem a Schleiermacher által megkísértett meghatározást, mely szerint a vallás a függőség érzetén alapul, bírálata nélkül elfogadván, abból, hogy ez érzet jelenleg régibb szertartásos alakjában sokkal ritkábban nyilvánul, mint a múlt időkben, azt következteti, hogy a vallás elmúlóban van. Strauss anynyira nem tudja, hogy tulajdonképen mi a vallás, hogy a midőn munkája egy helyén azt kérdi magától, hogy van-e még vallása, e szavakkal válaszol magának: a szerint, a mint a vallás fogalmát értelmezzük, van és nincs. Müller folytatólag azt mondja, hogy mielőtt azt a kérdést feltennők: mi hát tulajdonképen a vallás? azt kell tudnunk, mi volt az a multban s hogyan lett azzá, a mi most a jelenben. A vallás, mint Müller szépen mondja, ép oly régi, mint az emberiség maga. A legrégebb irodalmi emlékek előtt már nyomaira akadunk a vallásos érzetnek a kezdő művészet tárgyain az emberiség legrégebb korszakából. Az árja nyelvek elválása előtt létezett egy eredetileg világosságot jelentő szó, mely már a legrégebb Vedákban többet jelent, mint világosság, azon főhatalmat jelenti, mely a világosságnak s minden jónak kútfeje. *) Mielőtt a déli és északi sémi nyelvek elágaztak volna egymástól, már létezett az eredeti közös nyelvben egy al gyök, mely többet jelentett az erősnél, jelentette a földön és égben egyiránt hatalmas Istent. A turáni nyelvek egy nagy részében meg van a ten szó, mely eredetileg ugyan az árja div gyökkel megegyezőleg a világosságot jelentette, de már a mangu (ten), mongol (tengri), török (tangri, tingri, tengri, jakutúl tanara, csuvasúl tóra, tór) nyelvek egykori egységének idejében az eget s az ég urat is jelentette. A vallás felől, mely a népek lelkében élt, az ó kor bölcsei sokat és sokszor elmélkedtek s midőn Heraklitos a nép babonás véleményeit szent betegségnek nevezte (τήν τε αἴησιν ἱερῶν νόσον ἔλεγε), mint Müller helyesen mondja, nem a vallásos érzetet, hanem a képzelet ábrándjait támadta meg. Kü-

*) A mythos később elhomályosította az eredeti hit egyszerűségét s ez inkább a szavak több értelműségénél fogva történt. A hajnalnak, valamint a felhőnek egyik neve a Vedák nyelvében go s mert ugyanez a szó tehát is jelent, a népies képzelődés a hajnalt és felhőt tehát alakjában képzelte (l. Angelo De Gubernatis „lettre sopra la Mitologia vedica“, Firenze, 1874, L. 162.)

lönben is a vallás s a vallásos hit természete felől nemcsak a régiség népei s bölcsei, de az új kor legnagyobb gondolkodói is egymástól merőben különböző nézeteket nyilvánítottak. A „vallás“ szó etymologiai jelentése is különböző nyelvekben különböző értelemmel birt. Müller első felolvasásában az egy religio szó etymológiájára szoritkozott s Cicero nézetéhez csatlakozik, mely szerint: „qui omnia quae ad cultum deorum pertinerunt diligenter retractarent et tanquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo“ stb. (De nat. Deor. 2, 28, 72).*) Különben is a vallásos érzés a vallás különböző meghatározásaitól függetlenül él az emberi szíven s mint Müller Miksa szépen mondja, Thales, midőn azt állította, hogy minden tárgy isteni erővel teljes s Buddha, midőn tagadja az Istenség lételét, mindkettő egyaránt a vallás felől való meggyőződéseiket fejezték ki. Kant szerint a vallás az erkölcsességgel egy és ugyanaz, Fichte szerint a dolog ellenkezőleg áll, a vallás szerinte tudomány, mely a legnehezebb kérdések felől ad felvilágosítást. A népeknél is igen különböző a vallásos érzet nyilatkozata, így p. o. nyugot Australia új Nursia nevű tartományában, a Swan Rivertől éjszakra az ottani benszülettek monsignor Salvado értesítése szerint semminémű vallásos szertartást nem követnek, se Istent, se bálványokat nem imádnak. Mindazonáltal ezen benszülettek, mint Salvado folytatólag megjegyzi, egy Motogon nevű fővalóságban hisznek, kiről azt mondják, hogy az égnek és földnek mindenható teremtője. Egy Cienga nevű lényben is hisznek, mely a sötétségnek, halálnak és minden rosznak egyedüli szerzője. Azonban ez utóbbit nem igyekeznek bárminémű áldozatokkal megkérlelni s az előbbit nem imádják, mert azt hiszik róla, hogy egy hoszszu mukás élet végén az emberhez hasonlóan megszünt lenni. Ezen népfajjal Müller Miksa a Hidatsa Indianusokat állítja szemben, kik a

*) A török-tatár nyelvekben jangilmak a. m. „tévedni“ s jang szokást, törvényt és vallást jelent. Vámbéry e két ellenkező fogalomnak egy tőszótag által való kifejezését ekképen magyarázza meg: „Hogy hiba és törvény hogyan eredhet egyazon tőszótagból az feltűnhetik ugyan, mindazonáltal igen egyszerű a dolog. Jangjan alapjelentése szerint aynyi mint „alak“, a „külső“ és míg egyrészt a külsőségre, szokásra és törvényre vonatkozik, másrészt a külsőség elfogadásának, az utánzásnak, illetőleg csalódásnak és tévedésnek képezi alapját. (L. „A török-tatár nyelvek etym. szótára“, Budapest, 1877, l. 125). Ugyanazon szó, mely az arabban „vallást“ jelent (dîn) itéletet is jelent s a héberben még a „per“, „vizzály“ értelmével is bír s úgy látszik, hogy e szó eredetileg a megalázást, megfenyítést jelentette.

teremtett világ minden tárgyát imádják ugyan, de egy főlényben való hit nélkül szűkölködnek. Azoknál megvan a hit, de imádás és vallásos szertartás nélkül, ezeknél az imádás van meg, de hit nélkül. Azon különbséget, melyet az emberi mivelttség legalsó fokán élő népeknél látunk, látjuk egyszersmind Európa legmivelttebb népeinél is, mert a míg Kant szerint az egyházi szertartások az emberi lélekre nézve minden haszon nélkül vannak, mások tagadják, hogy volna vallás, mely nyilvános imádságok, papság és egyházi szertartások nélkül létezhessek. Fichte Kant vallását erkölcsstanak nevezné s Kant, a mit igen sokan vallásnak neveznek, annak nem tartotta. Schleiermacher a vallás lényegét a függőségben, Hegel a szabadságban helyezte. Comte szerint az ember maga, illetőleg a haladó emberiség fogalma az egyedüli, mit imádnunk lehet. Feuerbach, mint Müller folytatólag mondja, ez utolsó bálványt is ledönti, reá mutatva az emberi természettől el nem választható önzésre, mely szerinte az emberi cselekedetek alaprugója. Müller szerint a vallás meghatározásának legfőbb nehézsége abban áll, hogy a vallás fogalma történeti fejlődéseknek volt és van alávetve s azon meghatározás, mely egyik változati fokára illik, a többire nem alkalmazható. Azonban a vallás felől való öntudatunk meghatározása — mint folytatólag mondja Müller — még sem lehetetlen. A vallás fogalmához tartozó tárgyak némely jellemvonásaik által különböznek tudásunk egyéb tárgyaitól s e helyen Müller felemlíti a vallásnak általa 1873-ban tartott felolvasásaiban megkísérett következő meghatározását: „a vallás az emberi értelemnek egy az érzékektől és észától merőben független tehetsége, mely azokkal ellenkezőleg a végtelennek különböző nevek alatt és különböző módokon elérhető megismerésére irányul. E nélkül vallás nem létezhetik, sőt még az emberiség legalsó fokán levő bálványimádás sem, mert minden vallásban meg fogjuk találni az emberi értelem azon törekedését megismerni az ismerhetetlent, kifejezni a kifejezhetlent, szóval a végtelen felé irányult vágyódást, az Istenség iránt viseltető szeretetet“. Müller meghatározását több felől támadták meg s bírálói közül többen a „tehetség“ szót is nem úgy értették, mint a hogy azt Müller értelmezte. Ez okból M. ezen újabb felolvasásaiban kinyilatkoztatja, hogy a tehetség szóhoz nem ragaszkodik s helyében az erély vagy hatály kifejezést ajánlja. Továbbá bírálói abban is kifogást tettek meghatározása ellen, hogy az emberi elnét egy oly tehetséggel ruházza fel, mely titokszerű. Ez ellenvetésre

M. helyesen jegyzi meg, hogy az érzékek és ész működései ép anyyira titokszerűek, mint ezen harmadik tehetségé, de azért mégis léteznek és kétségbe nem vonhatók. Az érzéki világ megismerésén alapul az ész munkássága s az észrevétel, megismerés további eredményének tartja M. a vallást is. Azonban ha az emberi értelemnek azon erélye vagy hatálya nem volna meg, mely a végtelen megismerésére irányul, Müller szerint a vallásról való öntudat tényei ki-magyarázhatatlanok lennének. A végtelen szó ellen is többen kifogást tettek s ez leginkább azért történt, mert e fogalmat egy tagadó elvont fogalomnak tartották, ezek szerint végtelen anyyi volna, mint nem véges, illetőleg a végtelen a véges fogalom körén kívül állana s mert olyat nem ismerünk, a semmivel volna egyértelmű. Sokan azt állítják, hogy hiába való dolog a vallás fogalmának meghatározását megkísérteni, mert az ember a végtelent soha meg nem ismerheti. Azok, kik ezt állítják, az érzékeket tartják minden tudásunk egyedüli kútforrásának. Müller ezeket saját fegyvereikkel s azon a téren támadja meg, melyen állanak. Azok, kik az érzékek által sajátunkká vált tudást tartják az egyedül lehetőnek, azt magok is általánosan igaznak tartják, hogy az érzéki benyomásokból elvont és fajfogalmakat alkothatunk. A gondolkodás szerintők is a fogalmak összeadásából (a faj fogalma) és kivonásból (elvont fogalom) áll. A gondolkodás az észrevételtől nem tárgyára nézt, hanem csupán alakjában különbözik. Müller kifogást nem tesz az itt kifejtett nézetek ellen s a fogalomképzésnek fent említett magyarázatához csak azt az egy megjegyzést teszi, hogy a fogalmak időnk folytán historailag fejlődnek s a legegyszerűbb érzékelviség szempontjából is e nézet kifogást nem szenvedhet. A sensualismust csakis saját fegyvereivel győzhetjük meg s ellenében célra nem vezetne historiai tudásunk s a nép psychologia tényeire hivatkoznunk, melyek szerint minden időben s minden népek közt az emberiség fejlődésének legkülönbözőbb fokain az ember egy magasabb hatalomban hitt és hiszen, melynek működését látta és látja most is nemcsak a természet és emberi élet rendkívüli eseményeiben, de annak rendes folyamában is. A bálványozás tárgyai nem csupán látható, megtapogatható bálványok, hanem azokra nézt, a kik imádják, egyjártást láthatlan lények. Az eső látható ugyan, de nem az, ki az esőt küldi, a mennydörgés hallható, a villám látható, de az, ki a dörgést és villámlást eszközli, láthatlan. Görögország istenei néha az emberek közt is megjelentek, de az emberek és istenek atyja,

kit a legrégibb árja nyelv az ég atyjának nevez, az emberi szemnek láthatlan volt ¹⁾). De nem ezek a fegyverek győzik meg a sensualismust a maga saját birodalmában, hanem azok, melyek magokból az érzéki benyomásokból kovácsoltatnak, a látás vagy hallás benyomásaiból, így p. o. elvitázhatlan tény, hogy a szabad vagy látcsőven átnéző szem végső láthatára egyfelől a véges, másfelől a szem előtt végtelennek látszó közt találta. Az emberi szem egy bizonyos pontig lát, a melyen túl a határozatlan, be nem végzett, tehát végtelennek látszó kezdődik, itt a lehetőleg látható és hallható határvonalán szülemlik meg a végtelennek első érzéki benyomása. A végtelen tehát nem egy oly elvont fogalom, melyet a bölcsészek elméje alkotott, hanem az érzéki tapasztalás tényei közt már megvolt. A végtelennek elnevezései különböző nyelvekben különbözők s ezen szavak első értelmei a folytonost, a kiterjedtséget, hosszúságot, elrejtést, nagyságot, magasságot fogalmait, vagy egyáltalában a térben és időben való tartósságot jelentették s a szó itt is mint mindenütt csupán csak eszköze volt az értelemnek ²⁾). Akkor is, midőn a végtelen fogalma még csak lappangva élt, midőn még nem

¹⁾ Azon vallások szerint is, a melyek az isteneknek és szellemeknek egész seregéhez fordulnak rendes és alkalmi imáikkal, létezik egy fő valóság, mely mindennél elsőbb s hatalmasabb, így p. o. a mángok ősi nemzeti hitök (szaman vallás) szerint a szellemek, mint az ég fiait említették s ezek mellett, illetőleg ezek felett említették az abkai edsen nevű fővalóságot, mely név az ég urát jelenti. Bálint Gábor „a Manduk szertartásos könyve“, 6. l.). A Thaikh, — Thu chinai bölcsészeti munka szerzője szerint Yen és Yang az ősi kűtfő két különböző állapota s az ősi kűtfő maga más kűtfőből nem származik (a mangu fordítás szerint: da ten serengge, daci ten akongge. L. L. Thai-kih-thu stb. herausgegeben von Georg von der Gabelentz, Dresden 1876. l. 43—47). Tisztelt barátom Gabelentz előszavában azt mondja, hogy e bölcsészeti rendszer szerint is a dualismusból eredt a monizmus, de a szövegek, mint láttuk, mást mondanak. — Tschivalkoff Mihály, egy a telent dél-siberiai tatártörzsből származott hittérítő a Bija partján egy 97 éves öreggel ismerkedett meg, a ki a keresztény vallásról addig soha nem hallott. Miután a hittérítő az öreget megismertette a keresztény hitkönyv legfőbb tételeivel, az sietett megjegyezni, hogy ők is egy Pai Ülgän nevű fölényben hisznek, a ki mindenek atyja, a ki után következik hatalomban Arlik. (I. Radloff „Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens“ I. r. 138. l.). Az eredeti szöveg így hangzik: oncosinning jan parcaning adasi Pai Ülgän tadi, ani asträ Arlik tadi, *) minden lény közt a legnagyobbik, mindenek atyja Pai Ülgän, utána pedig Arlik következik“.

*) A mélyen tisztelt írótól és az olvasótól elnézést kérünk, hogy az itt előforduló idegen szokat nyomdai okon nem kellő accentirozással nyomathattuk. Sz.

²⁾ „Hogyan fejeztetik ki az örökkévalóság a sémi nyelvekben“ című értekezéséből (Nyelvt. közlemények IV. köt., II. füzet, 175. l.) legyen szabad a következő szavakat idéznem: „Ily elvont fogalmat nem kell keresni a még

létezett oly szó, mely azt jelentette volna, már akkor is, mint Müller helyesen jegyezte meg, létezett az érzéki észrevételben, mint fogalmi csira. Midőn a polinesiai hajókázó bámulja a tenger határtalan voltát, azon örömkialtásban, melylyel az árja pásztor a nap keltét üdvözli, s azon méla esendben, melynek varázsa alatt szemléli a magányos vándor a lemenő nap utolsó sugarait, a mint azok a pusztának végső láthatárán elenyésznek, ezen benyomások közepette, mint igen szépen mondja Müller Miksa, az emberi lélek egyaránt a végtelen felé emelkedik. E benyomások régen az emberi faj történeteinek elején a fogékonyabb kedélyre még talán a mostaninál is erősebbek lehettek! De nemcsak a végtelen nagy, hanem a végtelen kicsi fogalma is az érzéki szemléletben gyökeredzik. Az emberi kéz a tárgyakat oszthatlan alaprészeikre fel nem bonthatja, bár mily aprók is a testek részletei, azok még apróbb részletekre oszthatók. A hangjegyek is soha ki nem merithetik a hangok teljességét, az egymáshoz legközelebb álló hangok közt még sok hangárnyalat létezik, melyeket a legjobb fül is nem tud megkülönböztetni egymástól. A hanghullám a vízhullámhoz hasonlóan igen sok egymásba folyó cseppből áll, melyeket a legélesebb hallás is egymástól el nem választhat. Az emberi beszéd hangjait is nincs az az átírás, mely kimerítően megjelelné. A színek, mint Müller folytatólag mondja, anynyira egymásba játszodnak, hogy a legélesebb szem is szoros határvonalait nem láthatja s innen van, hogy egy színnév nem csak a régi nyelvek szótárában, de a jelenleg is élő nyelvekben nemcsak különböző színárnyalatokat, de egymástól különböző színeket is jelölhet ¹⁾).

gyermek emberiség eszmekörében — — — — s a szó itt nem meríti ki a dolgot, nem rajzol a fogalmi előkép után, hanem a dologról való fogalom *γεννητικός* megjelelése“. Az árja nyelvek a végtelen fogalmát szeretik a végest jelentő szavak és az an (a, in) tagadó szótag öszszetételé által kifejezni, így p. o. a szanszkrit an-anti, görög ἀπειρος, lat. in-finitus stb. Az ilyen kifejezés a sémi nyelvek terén felette ritka, azonban a Kabbalában ez is előfordul, mert nem csak אֵין סוּף, hanem a pusztá אֵין is jelenti a végtelent. L. dr. Orelli Konrád „Die hebräischen Synonyma der Zeit und Ewigkeit“ című értekezés 67 és 68. lapjait (Lipcse, 1877).

¹⁾ A héber nyelvben j e r e k zöldet, j e r a k r a k sárgát jelent, — az arab 'a s f a r u színnév legtöbbsnyire sárgát jelent ugyan, de feketét is jelenthet. A török nyelvekben k ö k kéket és zöldet jelenthet (a keleti törökben k ö k = ég, k ö g = fü). Jeles tudósunk Vámbéry igen helyesen vette észre, hogy z ö l d, k é k - n e k v i z, n e d v e s s é g g e l nemcsak a török nyelvekben, de sok más nyelvben is közös tőszótaga van (l. A török-tatár nyelvek etym. szótára 109. lapján).

Mindezekből Müller helyesen következteti, hogy nincs oly érzéki észrevétel, melyet a végtelennek előérzete ne kísérne. A végtelen fogalmának csirája már az érzéki észrevételben rejlik, de e fogalom is a historiai fejlődés folyamán sokféle változásnak volt alávetve, lassanként bontakozott ki az érzékiség hüvelyéből s lett azzá, a mi most korunk legnagyobb gondolkodói értelmében.

Gróf Kuun Géza.

ISKOLAI ÉRTESITŐ.

1. A kolozsvári főtanodáról.

Az 1877⁷/₈-dik tanév ünnepélyes megnyitása sept. 7-én d. e. 8 órakor történt a tanári kar és az összes ifjuság jelenlétében, a mely alkalommal orgonával kísért éneklés után könyörgést mondott Vaska Béla papnövendék s azután főt. Ferencz József püspök ur, mint a tanodák főfelügyelője, lelkesítő és buzdító beszédet intézett az ifjusághoz, mire a rendes előadások megkezdődtek. Az ünnepélyes megnyitás a főtanácsi ülések és az igazgatói hivatalváltozás miatt egy pár nappal esett később, mint máskor. Ezt megelőzőleg a felvételi pót- és javító-vizsgák megtartattak s a tanárikar az igazgató által elkészített órarendet megállította.

Felvétetett papjelölt és papnövendék összesen: 22. A 8 gymn. osztályba: 218 rendes és 7 magántanuló; összesen 225. A 4 elemi osztályba: 77 rendes és 7 magántanuló; összesen: 84; mindössze: 331; tehát 35-tel több, mint a mult évben. Évközben kilépett a papnövendékek közül: 4; meghalt: 1; a gymnas. osztályokból: 6; meghalt: 1; az elemi osztályokból: 1; meghalt 1. Nem vizsgázott összesen: 7. Év végén vizsgálatra állott összesen: 310. Nemzetiség szerint volt: magyar 317, német (szász) 4, román 10. Vallás szerint: unit. 159, ev. ref. 58, ágost. hitv. 21, róm. kath. 54, gör. kath. 3, gör. kel. 7, mőzes vallásu 29.

Az egész intézetben működött 11 rendes és 2 póttanár, 4 tanárjelölt az egyetemi tanár-képezdéből, kik egyszersmind az intézetben laktak; 4 papjelölt köztanító, 5 szaktanító s az 1 és 2-dik elemi osztályban egy tanító-képezdét végzett okleveles tanító, összesen 27. Tornászatra ez évben is csak a gymn. osztálybeliek jártak a városi torna-vivodába. A tornászattól a vizsga jun. 1-én

tartatott meg. Az első félévi vizsgálat jan. 1- febr. 2-káig tartatott meg; a 2-ik félévi pedig jun. 17—27-ig. Mindkét vizsgálat alkalmával érdemes és buzgó felügyelő gondnokunk tkts Kőváry László ur, valamint az E. K. Tanács által kinevezett bizottság tagjai főtanodánk iránti meleg érdeklődésüknek szép jelét adták.

Az érettségi vizsgálat írásbeli része megtartatott máj. 15—23-ik napjain; a szóbeli rész pedig jun. 28- és 29-kén. Jelentkezett összesen 19 rendes tanuló, kik mindnyájan sikerrel állották ki a vizsgát. Két rendes tanuló az 1-ső félévben nyert másodrendű osztályzat miatt csak sept. első hetében bocsáttatik érettségi vizsgára; egy pedig betegeskedése miatt az E. K. Tanácstól nyert engedély alapján szintén sept. elején fog előállani.

Az angol nyelv, mely eddig csak rendkívüli tantárgy volt, az E. F. Tanács határozata alapján a papnöveldeben rendes tantárgyul bevétellett, s a lefolyt tanévben már a papnövények mind tanulták; ezenkívül a VI, VII, és VIII. gymn. osztályokból volt 23 önkéntes tanuló.

A tanárikar az ifjuság közt a jó szellem és fegyelem fentartása érdekében ez évben is mindent megtett s egy pár esetet kivéve, rendkívüli nagyobb büntetést maga után vonó vétség nem fordult elé.

Hajós Béla, tanár társunk az E. K. Tanács engedélyével több okok miatt Budapestre ment a 2-ik félévben s tantárgyait: Kovácsi Antal, Benczédi Gergely, Dr. Bartók István és Benedek Áron atyánkfiai adták elé.

A jóltevők emlékére a szokásos ötödéves „hálaünnepély” május 30-án, a főtanoda nagytermében a következő sorrenddel tartatott meg:

- a.) „Karének,” a tanodai dalkör által.
- b.) „Megnyitó beszéd,” Kovács János ig. tanár ur által.
- c.) „Emlékbeszéd,” Vaska Béla papnövények által.
- d.) „Karének,” a tanodai dalkör által.
- e.) „Széplaki P. Horváth Ferencz emlékezete,” Benczédi Gergely tanár ur által.
- f.) „Alkalmi költemény,” Gálfi Lajos VII. oszt. tanuló által.
- g.) „Bezáró beszéd,” Kovács János ig. tanár ur által.
- h.) „Karének.”

A főtanoda kórházában a lefolyt tanévben volt: 24 beteg, kik mindnyájan meggyógyultak. Minthogy az illetőknek legnagyobb

része szegény sorsu tanulókból állott, az E. K. Tanács 166 frt és 31 kóra menő összeget engedett el.

Kőváry László felügyelő gondnok aa. az új kórház udvarát csinosan bérendezte s fákkal és diszbokrokkal beültette; Kelemen Beniamin aa. adott a kórház részére egy szekér fát; Derzsi József aa. egy faágyat. Beteg tanulóinkat a kórház rendes orvosa: Dr. Gálfi Endre aa. gyógyította; egy pár hónapi távollétében pedig Dr. Gyergyai Árpád aa, ugy szintén Dr. Bartók István aa. is tevékeny részt vett a fenjáró betegek gyógykezelésében. Fogadják az elősoroltak áldozatkészségük s nemes buzgóságukért hálás köszönetünket.

Jóllehet nevezeit kórházunkban egy beteg sem halt el, de a szülői háznál három tanulót ragadott el a kérlelhetetlen halál a szülői és testvéri ölelő karok közül a jelen tanévben. Az elhunytak nevei: Lőrinczi Bende, III. papnövendék. (Fiattalván); Taub-Albert, III. gym. oszt. tanuló (Kolozsvárt); Varkoly Gyula 2. elemi oszt. tanuló (Kolozsvárt). Legyen könnyű a föld korai sírjok fölött; a bánatos szülőket s testvéreket pedig az ég ura vigasztalja nagy veszteségük közepett! Átalában véve, egészségi tekintetben a lefolyt tanévet a kedvezőbbek közé számíthatjuk, ha meggondoljuk, mily nagy mérvben uralkodott a roncsoló toroklob városunkban.

Főtanodánk könyvtára, melyet nemcsak a tanárok és tanulók, hanem minden érdekeltek használnak, a jelen tanévben gyarapodott vétel utján: 31 drbbal, ajándékozás uján 328 drbbal; a m. tud. akadémiától jött 105 drb; ezeket hozzáadva a mult évi 22,125 drbhoz, a könyvtár áll jelenleg 22,589 drb könyvből. Angolhoni hitrokonink küldötték az „Inquirer“ czimű hetilapot; amerikai hitrokonink az „Inquirer“ (amerikai) czimű hetilapot s az „Unitarian Review and Religious Magazine“ tudományos havi folyóiratot. Kovács János ig. tanár ajándékozta a „Christian Register“; az „Unitarian Herald“ és „Renaissance“ czimű hetilapot. A tanári kar részére a „Farkas Sándor alapból“ hozattak: a „Budapesti szemle“; „Századok“; „Történelmi tár“; „Magyar tanügy“; „Középtanodai tanáregylet közlönye“; „Természettudományi Közlöny“; „Természetrajzi füzetek és a „Magyar Nyelvőr“. Az „Augustinovics alapból“ meghozattuk Comte Achille nagybecsű művét: „Planches murales d'histoire naturelle I. Zoologie“ az 52 táblának értéke a felhuzással 234 frt 60 kr. Az öt gym. osztály számára vettünk 138 drb rajzmintát; az elemi osztályok számára 60 drbot; a magyar korona országainak faliabroszát az új felosztás szerint két példányban szintén megszereztük, az egyi-

ket a gymn. osztályok, a másikat az elemi osztályok számára. A természet-vegytani szertárban is tetemes javítás történt.

Az ifjuság május 16-án a lövölde helyiségében májálíst tartott, melynek tiszta jövedelme 194 frt és 55 kr. Ebből 77 frt 82 kr. adatott az olvasó-önképző egyletnek; 77 frt 82 kr. a papnövendékek olv. egyletének; s 38 frt 91 kr. a „jóltevők arczképezésére“ gyűjtött alap javára.

A papnövendékek olvasó egylete tartott öszszesen 17 gyűlést, melyeknek a folyó ügyek elintézésén kívül tárgyai voltak: szavalatok, szónoklatok és vitatkozások. Pályázati verseny volt: egy, s az erre kitűzött 2 tallért Varga Dénes papjelölt nyerte el egy „békőszöntő beszéd“-del. Carpenter Mária urhölgy Bristolból, ajándékozott 10 drb könyvet, Derzsi József tiszt. ur 4 drbot; Kovács János igazgató ur az „Unitarian Review and Religious Magazine“ czimű tudományos folyóiratnak egész évi folyamát. Az egylet saját pénztárából vett 6 darabot. A könyvtár gyarapodott 20 drb könyvvel. Az egylet hozatta a „Ker. Magvetőt“, a „Prot. egyh. és isk. lapot“, a „Néptanítók“ és „Házi ipar“ czimű lapokat.

A felosztályu tanulók „Olvasó-önképző egylete“ az irodalom történet tanára vezetése alatt tartott 24 gyűlést, melyeknek főladata az önképzés és az egylet ügyeinek vezetése volt. Az öszszes bevétel tett 403 frt 5 krt s a kiadás 391 frt és 13 krt. A kisegítő pénztárban jelenleg van 91 frt 77 kr. Az egylet ez évben is több jelét adta életképességének s tagjai komoly törekvésének. — Irodalmi pályázat volt 6, s jutalmat nyertek: Kanyaró Ferencz, I. papnövendék (három díjat) 6 tallért, Máthé György, VII. 2 tallért; Sebesi Samu, VI. 2 tallért, Borbély György, VI. tanuló 1 ezüst huszast.

A „Lendvai-Latkócziné alapítványból nyertek: Természettani értekezéssel, Kovács Lajos I. papnövendék 4 tallért; „Történeti tanulmánynyal és német fordítással Tucsek Sándor VII. 6 tallért; Neveléstani értekezéssel: Tarcsafalvi Albert köztanító 3 tallért. Verseny szavallás is többször rendeztetett s a kitűnő szavallásért jutalmul különböző műveket nyertek: Domokos Árpád I. papnövendék; Németh István VIII. Nagy Lajos VII. és Sebesi Samu VI. tanulók. Ezekon kívül felolvasásokat tartottak: Gál Miklós, Kanyaró Ferencz, Kovács Lajos, Tucsek Sándor, Nagy Lajos, Tarcsafalvi Albert, Gábor Albert és Osváth Zoltán, Gyarmathi János elbunyit tanuló felett: emléke-

szédet. Az egyesület szerkesztette keblileg a „Fény és Árny” című lapot. Az ifjúság könyvtára szaporodott 18 db tudományos művel, melyek közül az akadémia kiadványai a mlgs Incze Mihály ur által évenként adni szokott 20 frtból szereztettek meg; a többi pedig az egyesület saját pénztárából. Egy névtelen irodalmi barát egy „Humoreszkre” kitűzendő pályadíjjal ajándékozott 1 db tallért. Tkts Alsó Józsefné ur aszszony a „Házasságtörés” drámája című munkát adományozta a könyvtár számára; Kovács János igazgató-tanár pedig 6 db theologiai művet. Az egyesület saját költségén járatta a „Budapesti szemlét”; „Petőfi-társaság lapját”; „Vasárnapi Ujságot”; „Nemzeti Hirlapot”; „Magyar Polgárt” a „Hölgyfutárral”; „Természettudományi Közlönyt” és az „Üstököst”. A nevezett „Olvasó-önképző egyesület”-nek az alapszabályok értelmében köteles minden papnövendék és felosztályu tanuló tagja lenni s félévenként 1—1 frt tagsági díjt fizetni.

A „Kölesönző egyesület” vagyona jelenleg 274 frt 74 kr. „Apolló”-kör alapja 405 frt 63 kr, s a „Remény alap” tesz 208 frt 96 krt. A „jóltevők arczképezésére gyűjtött alap” felszaporodott 122 frt és 68 krra.

Az alosztályuak (III. IV. V.) olvasó egyesülete szerkesztette keblileg a „Hajnal” című lapot s járatta a „Hasznos Mulattató” folyóiratot.

Főtanodánkat a lefolyt tanévben is többen részesítették jótéményben. Nevezetesen: özv. főt. Kriza Jánosné egy jóigyekezetű szegény sorsu tanuló számára adott havanként 2 frt 50 krt; (össz. 25 frtot) ezt élvezte: Ütő Dániel Árkosról. Farnós Elek né sz. Pap Ágnes adott 9 frtot, melyet élvezett havanként, Székely Ferencz Szóvátrol. Kőváry László, főtanodai felügyelő gondnok rajzra és szépíráásra jutalomdíjjal ajándékozott 7 db egy frtos tallért, melyből, az érdemsorozat felolvasásakor nyertek a szép rajzért: Ferencz Gyula, Osváth Gerő, Szegedi Árpád és Marselek Endre 1—1 tallért; Ürmösi Sándor 2 drbot, Móríc Ferencz a szépíráért 1 db tallért. Szintén Kőváry László aa. a jelesebb tanulók között jutalmul leendő kiosztás végett ajándékozott: „Erdély történelme” című művének VI. kötetéből 20 drbot. „Okmánytár az 1848—49-ki eseményekhez” 10 drbot, „Erdély történelme a forradalom alatt” 10 drbot, „Magyar viseletek és szokások” 50 drbot, Történelmi adomák 50 drbot, „Történelmi Regék” 50 drbot, összesen 190 drbót. Ezekből az érdemsorozat felolvasásakor több példány kiosztatott.

Mikó Dezső aa. Abrudbányáról, „Adóma emlékek“ című saját gyűjteményéből szintén jutalmul leendő kiosztás végett ajándékozott 200 drbot. Ebből is több példány osztódott ki a kitűnő tanulók között.

Főtiszt. Ferencz Józsefné tornászatra jutalmul adott 1 tallért, elnyerte Móricz Ferencz; Péterfi Dénes tiszt. ur 1 frtot; elnyerte Binder Albert; a IV-ik gymn. osztály 1 tallért, elnyerte Pap Kálmán; a tanári kar szintén kitűzött 3 tallért; ebből ketőt nyert Firtös Ferencz, egyet Kriza Ferencz.

A helybeli jótékony nőegylet két szegény fiúnak ruházatra adott 8 frtot.

Nagy Györgyné ajándékozott 3 drb inget és 3 drb lábravalót szegény sorsu fiuk közt leendő kiosztás végett.

Dr. Brassai Sámuel ur felügyelő gondnok aa. megcsináltatta saját költségén a Magneto-electricai gépet. Mikó Béla aa. Nagy-Bányáról ajándékozott 13 drb ásványt.

Szigethy Miklósné egy szegény sorsu tanulónak adott ebédet és vacsorát, egy más tanulónak egész kosztot. Benczédi Gergelyné egynek egész kosztot, s egy másiknak hetenként kétszer ebédet. Márczel Gézáné szül. Veres Klára naponként egy szegény fiúnak ebédet. Nagy Györgyné hetenként háromszor ebédet, továbbá ebédet adtak egy-egy szegény fiúnak hetenként kétszer: Haller Rezsőné, Váradi Károlyné, Dr. Gálfi Endréné, Kovács Jánosné, Mikó Imréné, Stark Alajosné, Jánosi Gergelyné és Nyegrucz Tivadarné. Hetenként egyszer ebédet adtak egy-egy szegény fiúnak: özv. Groisz Gusztávné, Ferenczi Mózesné, özv. Pákei Lajosné, Kovácsi Antalné, Ferencz Józsefné, Fekete Pálné, Benkő Mihályné, Tompa Jánosné, Csiskó Jakabné és Simén Domokos tanár aai. Fogadják az illetők e helyen is nemes emberbaráti szeretetökért s tanügyünk iránt tanúsított meleg rokonszenvekért hálás köszönetünket.

A Zsuki László alapítványból, temetési és legatioi díjakból (divisio) kiosztatott az egyenruhás ifjak között 78 frt 10 kr. A legatiokból az illető legatusoknak volt ez évben 230 frt 68 kr. jövedelmök. A papnövéndékeknek és felosztályu tanulónak magán tanítványokból 3880 frt o. é. Ezenkívül egész kosztot kapott 13, ebédet és vacsorát 6; ebédet 9; reggelit 1. Különböző jövedelmi forrásokból kapott az ifjuság 1055 frtot. Iskolai kórházi

czimen, elégedett az E. K. Tanács 166 frt 31 krt. Különböző tartozások czimen elégedett 169 frt 95 krt. Köztanítóknál, gazda, könyvtárnok, és isk. szolgálknál maradt különböző tartozás czimen, mint jutalom, 94 frt 33 kr.

A Bulyovszkyné Szilágyi Lila alapítványból kitűzött 6 frt díjat elnyerte Gálfi Lajos VII. oszt. tanuló, mint a kinek az 187⁷/₈-ik tanévben az ifjúság által szerkesztett „Fény és Árn” czimü lapban megjelent költeményei a legjobbak voltak.

A Kövendi Szász Gergelyné szül. Inceze Klára a féle alapítványból kitűzött pályadíjra, mely a mult évben fenmaradtal együtt 15 frtot tett, beérkezett „a jötevők emlékünneperé,” 4 beszéd és 4 alkalmi költemény, melyek közül a beszéddel, Vaska Béla II. éves papnövendék nyert 10 frtot; a költeménnyel pedig Gálfi Lajos VII. oszt. tanuló 5 frtot; a második helyen érdemesített beszéddel Osváth Zoltán VIII. oszt. tanuló és a szintén második helyen kitüntetett költeménnyel pedig Ptacsnik József VI. oszt. tanuló, 2—2 egy firtos tallért nyertek Kőváry László felügyelő gondnok adományából.

A néhai Fejér Márton által szépirásra tett alapítványból a 2 firtos tallért nyerte Adorján Domokos VII, és az 1 firtos tallért Firtos Ferencz V. oszt. tanulók.

A Paget Olivér alapítványból az angol nyelvtanulásban a pályázati vizsgán kitünt előhaladásért az első vagy 100 firtos díjból: Németh István VIII. oszt. tanuló nyert 50 frtot; Deák József VIII. oszt. tanuló 30 frtot, és Osváth Zoltán szintén VIII. o. tanuló 20 frtot; a második vagy 50 firtos díjból, 30 frtot nyert Máthé György VII. oszt. tanuló, és 20 frtot Vaska Béla II. éves papnövendék; a harmadik vagyis 25 firtos díjat nyerte Deák Ákos VIII. oszt. tanuló.

Évfolytán kiadatott:

a) A főtanoda előtti kifli árulás jogáért kapott összegből Kelemen Elek kobátfalvi beteges tanuló úti költsége fedezésére 5 frt, s e mellett az innen naponként 3 kros cipót élvezte: Lőrinczi Zsigrond, Szt. Ábrahámról.

b) A Köncz János alapítványból 2 frt 50 krval havi részletekben kiadatott 600 frt o.é. Ebből részesültek: Kanyaró Ferencz Ó-Tordáról; Siménfalvi Árpád* F. Rákosról; Gyulai Ferencz* Árkorsól; Szigeti István Szurdukról; Nagy Gergely,* Bota József, és

A * jelöltek évközben másokkal cseréltettek ki.

Fekete József Szabédról; Ürmösi Gyula, Verespatakról; Hankó Dömökös Ravából; Nagy Sándor* Kobátfalváról; Péterfi Lajos Kobátfalváról; Veress Ferencz Ó-Tordáról; Csegezi Károly Csegeből; Papp László és Benczédi János Benczédéből; Györfi István Ravából; Boros Sándor Tordátfalváról; Orbok Ferencz és Jakab Jenő Turból; Kriza Ferencz N. Ajtáról; Pál András és Bakó Lázár Bölönből; Veres Vincze* és Gelei Vilmos Árkosról; Móricz György Toroczko-Szt.-Györgyről; Firtos Ferencz Benczédéből; Ürmösi Sándor H. Karácsonfalváról; Fekete István B. Hunyadról; Barla Gyula Kolozsvárról.

c) Ugyancsak a Konecz János alapítványból, naponként ebédet kaptak, mely 10 hónap alatt 125 frtba került: Fazakas Lajos Kadácsból; Molnár István Dombórról; Bedőházi Sándor* Árkosról; Ferenczi Mózes, Alsó-Járából.

d) A Konecz Juliánna sz. Mártonfi Gergelyné alapítványából kaptak: Székely Mózes Verespatakról 50 frtot; Kövendi Dénes Tördáról 50 frtot; Gálfi Lajos, N. Solymosból 25 frtot; Borbély György, Aranyos-Rákosról 12 frt 50 krt; Molnár István, Dombórról szintén 12 frt 50 krt. Ez alapítvány az első és második félévi vizsgálatok alkalmával adatik ki.

e) A Fejér Ödön alapítványból kiadatott 50 frt o. é., melyből részesültek havonként 2 frt 50 krjával: Ürmösi Kálmán Verespatakról, és Osváth Gergely, Bözödről.

f) Az Árkosi Lajos alapítványból 2 frt 50 krt kaptak havonként: Nagy Károly, Názánfalváról; Darkó Lajos, Kolozsról.

g) Özv. Gálfalvi Imréné szül. Sala Károlina ur asszony által tett K. Nagy Sándor alapítványból havonként kapott 2 frt 50 krt Nagy Samu I. gymn. oszt Szabédról.

h) A Kelemen Benjamin alapítványból naponként kaptak egy-egy czipót, (mely havonként 9 frtjával anynyi mint 90 frt) Gálfi Dénes N. Solymosról; Tóth József, Köröspatakról, és Biró József Uj-Székelről.

i) Állami ösztöndíjat fejenként 60 frtjával két részletben élveztek: Osváth Zoltán, Bözödről; Deák Ákos, Bordosról; Csegezi Gyula, Bágyonból, és Kovács Miklós, Uj-Székelről.

Ha összeadjuk mind ama javadalmakat, melyekben a fennebbi kimutatás szerint az ifjuság a kosztón kívül részesült, azoknak értéke: 7294 frt és 77 kr-ra megy o. é. Ez a tekintélyes összeg azt bizonyítja, hogy a főtanodánkban növekedő szegény sorsu tanu-

lőknak a mivelődhetésre s az ő n erején való kiképzésre szép alkalom van nyilva. Vajha az ifjuság kellően tudná méltányolni e kedvező körülményt s teljes erejőkből egyen-egyen arra törekednének, hogy mind erkölcsileg, mind szellemileg magukat a szó valódi értelmében, érdemesítsék az általuk élvezett javadalmakra! . . . .

Az 187^s/₉-dik tanév sept. 1-én kezdődik s a beiratások az első két napon történnek a főtanoda helyiségében, az igazgatósági tanács teremben.

Kovács János,
igazgató-tanár.

2. A tordai középtanodáról.

(az 187⁷/₈ osk. évről.)

A tordai középiskola ünnepélyes megnyitása 1877 sept. 9-én történt meg, mely alkalommal az igazgatótanár mondott alkalmi beszédet.

Ha ez intézet jelen évi létszámát a mult évvel összehasonlítjuk, 23 apadás mutatkozik, a mely különbség leginkább annak tudható fel, hogy e vidéken ez évben számos községi és állami népiskola rendeztetett be. E feltevést igazolja azon körülmény, hogy e létszámban levő különbség nem a középiskola osztályaira, hanem inkább az elemi osztályokra, legfőképen pedig az osztálytalanokra esik.

Felvétetett ez évben összesen 177 tanuló. Ezek közül az öt középosztályban tanult 91, a négy elemi osztályban 76 tanuló; osztálytalan volt 10. — Huzamosabb ideig beteg volt 2 tanuló; eltávozott évközben 10; maradt tehát év végéig ez intézetben 167 tanuló.

Nemzetiség szerint: magyar 158, román 17, német 2.

Vallás szerint: unitárius 69, ev. ref. 46, róm. kath. 41, görögkath. 13, gör. kel. 4, ev. luth. 2, mózes vallásu 2.

Tanított az intézetben 4 rendes tanár, 4 osztálytanító, 1 írás-és rajztanító, és 1 vallásos énektanító. A tanítók összes létszáma 10.

A tanítók között évközben azon változás történt, hogy Nagy Mózes oszt. tanító az enyedi állami polgári iskolához neveztetvén ki rendes tanítónak, helyét Bardocz Imre osztálytanítóval töltötte be a Mlts E. K. Tanács. — A tornát és műéneket Iszlai Márton osztálytanító tanította.

A kövizsgálatok január és június hónapok végső napjain tartattak meg igen szép számu közönség jelenlétében.

A téli kövizsgálatot mlgs főtiszt. Ferencz József püspök ur vezette, a ki ez időben Kovácsi Antal tanár és közigazgatási jegyző kíséretében a tordai ekklezsia megvizsgálására jött volt ki városunkba. A püspök ur itt léte a városra, ekklezsia és tanodára nézve egyaránt ünnepe volt. Nemcsak az unitáriusok, hanem más vallásfelekezettiek is igyekeztek kiváló jeleit adni személye iránt való szeretetök és tiszteletöknek.

Az igazgatóság a vizsga első napjának reggelén testületileg tisztelgett a mlgs és főt. püspök urnál, mely alkalommal az igazg. tanár a közérületnek kifejezést adván, megemlékezett ő mlsgának kiváló érdemeiről, anyaszentegyházunk érdekében tett önfeláldozó munkálkodásairól: a vizsga megnyitására meghívta. A főt. püspök ur szives szavakban köszönte meg az igazgatóságnak személyébe helyezett bizalmát és ragaszkodását; ez után pedig az igazgatóság kíséretében az intézetbe menvén, a kövizsgát megnyitotta. Eltávolozása alkalmával kifejezve a tanári és tanitói karnak a kifejtett munkálkodásért elismerését és az eredményyel való meglegedését, anyaszentegyházunk ügyét és a tanügyet szívökre kötve melög szavakban vett búcsut az igazgatóságtól.

Folyó év május 30-án tartatott meg ez intézetben a hálaünnepe a jöltevök emlékére, mely alkalommal az igazgatótanár mondott rövid megnyitó és bezáró beszédet, Májai István tanár pedig egy nagy gonddal összeállított életrajzban emlékezett meg iskolánk egyik jöltevőjéről, Gyulai Zsófiáról. Az ifjusági dalkör közben alkalmi énekeket énekelt.

F. év május 19-én az igazgatóság egy nyári táncvizalmat rendezett a könyvtár javára. E táncvizalom tiszta jövedelme 80 ft.

A 12. számu nagy tanterem egy deszkafallal két részre osztatott s a könyvtár ide helyeztetett át a 2-ik számu teremből. Ez által a termek száma egygyel szaporodott, a könyvtár pedig az előbbinél sokkal alkalmasabb helyen van. Az új terem új könyvpolezokkal állittatott be.

A jötekonyságokban ez év sem volt szegény. Az ügybuzgóság és áldozatkészség meghozták nemeslekkü áldozataikat a tanügynek szent oltárára.

Tek. Scholz Antal börtönfelügyelő ur a könyvtár részére 209 darab könyvet ajándékozott. A könyvek mind a német irodalom ter-

mékei: regények, beszélyek, történelmiek és utazások sat. Az igazgatóság Jegyzőkönyvileg és hirlapilag is köszönetet mondott ajándékozó urnak.

Tek. Lemberger Sámuel ur 200 darabból álló ásványgyűjteményét az intézetnek ajándékozta. A gyűjtemény nagyobb részét quarz, mész, fénylék, vas, réz stb. érczek teszik. Az igazgatóság hirlapilag mondott köszönetet ajándékozó urnak.

Tek. Filep Elek mihályfalvi birtokos ur ez évben is egy igen nagybecsű régiség-gyűjteményt küldött az intézet számára. A gyűjtemény 20 darabból áll, melyek nagyobbbrészt történelem előtti időszakból valók. A gyűjteménnyel kapcsolatban megküldötte az „archaeologiai közlemények“ 2—10. kötetét, hogy addig is, míg az intézet oly anyagi viszonyok között lesz, hogy hasonnemű műveket vásárolhasson, legyen e gyűjteménynek commentára. Megjegyzem azonban, hogy a tárgyak névjegyzékét ajándékozó ur akkora szakértelemmel és lelkiismeretes pontossággal állította egybe, hogy az a gyűjteményt teljesen és kimerítőleg commentálja.

Továbbá intézetünknek e kiváló barátja több régiség-gyűjtővel is levelezésbe lépett intézetünk érdekében, s azoknak ígéretét bírja, hogy duplumaikból intézetünk részére küldeni fognak.

Az igazgatóság nagy örömmel fogadta e kiváló nagylelkűséget s jegyzőkönyvi kivonatban mondott köszönetet ajándékozó urnak. Én pedig ez alkalommal megújítom ismét óhajtasomat: vajha az Isten megszorítaná számát az ily lelkes és buzgó honfiaknak, a kik nem tekintve fáradságot és anyagi áldozatokat, egyengetik a tudomány ösvényét.

A téli közvizsga alkalmával egy tanügybarát, magát megnevezni nem akaró buzgó hitrokonunk 5 o. é. frtot ajándékozott a rajztanítónak jutalmul a felmutatott eredményért.

A nyári közvizsga alkalmával 47 jutalmat osztott ki az igazgatóság a jó tanulók között a következő renddel:

a.) Néhai boldogemlékezetű Fejér Márton ur alapítványából a szép- és helyesírás jutalmul ez évre eső 1 frtos tallér ösztöndíjt az igazgatóság Pálfi Gyula IV. osztályu tanulónak ítélte.

b.) Nsgos báró Kemény György főispán ur ő mlga két darab arany pályadíjt tűzött ki a IV és V-ik gym. tanulók részére azon meghatározással, hogy e díjjal az irott osztályokban tanuló 2 oly ifju jutalmaztassék meg, kiknek magyar nyelvtani dolgozataik legtöbb helyesírási és fogalmazási képességgel vannak írva.

Az igazgatóság az egyik aranyat Györfi József V. osztályu, a másikat Pozsoni Gábor 4-ik osztályu tanulónak ítélte, mint a kiknek dolgozataik a kitűzött feltételeknek leginkább megfeleltek.

c.) Egy magát megnevezni nem akaró tanügybarát 2 egy firtos tallér pályadíjt tűzött ki, azon meghagyással, hogy e díjjal az V-ik gymn. oszt. tanulók közül két oly ifju jutalmaztassék meg, a kik a menyenyiségtanban legnagyobb előhaladást tettek.

Az igazgatóság az egyik tallérral Molnos Kálmánt, a másikkal Osztián Gyulát jutalmazta meg.

d.) Egy magát megnevezni nem akaró tanügybarát 2 db. egy firtos pályadíjt tűzött ki a IV-ik gymn. oszt. tanulók növénygyűjteményeire.

Az igazgatóság az egyik tallért Pálfi Gyulának, a másikat Fekete Lajosnak ítélte.

e.) Tkts. Szentkirályi Géza királyi mérnök ur egy 1 firtos tallér pályadíjt tűzött ki azon meghagyással, hogy e díj a IV. oszt. tanulók közül annak adassék, ki a mértanban legnagyobb előmenetelt tett.

Az igazgatóság e díjat Fekete Lajosnak ítélte.

f.) Tek. Veress Dénes isk. felügyelő gondnok ur 500 firtos alapítványának kamataiból az igazgatóság a következő tanulókat részesítette egy-egy 1 firtos tallér jutalomban:

1.) Borbély Máté V-ik oszt. tanulót a görög nyelvben tett előhaladásért. 2.) Durug Ferencz és Fekete Kálmán IV. oszt. tanulókat a latin nyelvben tett előhaladásukért. 3.) Veress Sándor és Nagy Boldizsár V. oszt. tanulókat szép ásvány gyűjteményeikért. 4.) Sipos József III. oszt. és Iszlai Gábor II. oszt. tanulókat a német nyelvben tett előhaladásukért. 5.) Rédiger Béla III. oszt. tanulót a műénekekben tanusított kitünő előhaladásáért. 6.) Csegezi Pál II. oszt., Borbély Sándor I. oszt. tanulókat szépírásaikért. 7.) Durug Ferencz IV. oszt., Tanka Sándor III. oszt. tanulókat a rajzban tett előhaladásukért.

g.) Egy magát megnevezni nem akaró tanügybarát egy diszkötésű Ujtestamentumot adott az igazgatóság rendelkezésére azon meghagyással, hogy azzal egy szorgalmas és jóigyekezetű tanuló jutalmaztassék meg.

Az igazgatóság e könyvet Domokos Andor II-ik oszt. tanulóknak ítélte.

h.) Bölöni Mikó Dezső hitrokonunk „Adoma-émlék“ czimű művéből 25 drbot ajándékozott az iskolának azon meghagyással,

hogy e könyvekkel a nyári vizsga alkalmával szorgalmas és jóígyekezeti tanulók jutalmaztassanak meg.

Az igazgatóság e könyvekkel a következő tanulókat részesítette kitüntetésben:

1.) A II. osztályból: Fekete Ferenczet, Iszlai Gábort, Csipkés Benedeket, Nagy Gézát, Csegezi Pált. 2.) Az I. osztályból: Farkas Jánost, Máté Lászlót, Borbély Sándort, Maksai Albertet, Nagy Józsefet. 3.) A 4-ik elemi osztályból: Pap Samut, Fekete Mihályt, Hammenheim Henmannt, Osztian Olivért, Gálfy Lőrinczet. 4.) A 3-ik osztályból: Bartók Kelement.

5.) A 2-ik osztályból: Demetrovits Györgyöt, Nagy Pált, Osztian Gézát, Ábrahám Viktort, Viski Gyulát, Ambrus Miklóst. 6.) Az első osztályból: Tanka Samut, Barabás Gyulát, Nagy Sándort.

Az áldott emlékezetű Konez János alapítványából az egyházi Képv. Tanács jóváhagyásával a következő 10 tanuló részesült havontként 2—2 frt segélyben:

1) Iszlai Gábor Szentgericzéről, 2) Sipos József Tordáról, 3) László Zsigmond Jánosfalváról; 4) Csege Pál Várfalváról; 5) Finta Károly Kövendről; 6) Bencze Sándor Mészkről; 7) Pálfi Gyula Várfalváról; 8) Simonfi Márton Kövendről; 9) Költő András S. Kőrispatakról; 10) Maksai Albert Sárosról.

Ezen kívül az igazgatóság még 12 szegény, jóígyekezeti tanulót azon kedvezményben részesített, hogy az iskolatartozások fizetése alól őket felmentette.

A felsőbb osztályu szorgalmas és jóígyekezeti tanulók a legatiok és magántanítványok utján is igen tetemes segélyben részesültek.

Az intézet összes bevétele mintegy 1121 frt 35 kr.

„ „ „ kiadása „ 610 frt 10 kr.

A tanárok és köztanítók évi fizetését az egyházi közpénztár fedezi, s így az intézet költségvetésén kívül esik.

Az iskolai nagy könyvtár részére a magy. tud. akadémia és természettudományi társulat kiadványai vásároltattak meg. Ezen kívül a könyvtár részére a következő szakközlönyök jártak: „Prot. Egyh. és Isk. lap“; „Magyar tanügy“; „Az orsz. középtanodai tanáregylet Közlönye“; „Család és iskola“ és a „Budapesti Szemle“.

Az ifjusági könyvtár részére 75 frt értékű ifjusági olvasmány vásároltatott a Franklin társulat kiadványaiból. E könyvtár részére a következő lapok jártak: „Magyarország és a Nagyvilág“; „Hasznos mulattató“.

Ugyancsak e könyvtárnak Orbán Balázs országgyűlési képviselő ur hitrokönunk országgyűlési beszédeinek I-ső és II-ik füzetét ajándékozta.

A könyvtárral, illetőleg olvasóegylettel öszszeköttetésben volt egy ifjusági önképző kör is, melyben a felsőbb osztályu tanulók szépirodalmi munkálkodásban és versszavalásban gyakorolták magukat.

Az intézet egészségügyi viszonyai kedvezők voltak. Nem halt meg senki; semmiféle járványos betegség nem ütött ki a tanulók között. — Dr. Szentpéteri János városi gyakorló orvos ur a beteg tanulók ingyen gyógyítására ajánlkozott, mely szivességét az igazgatóság jegyzőkönyvi kivonatban köszönte meg ugyan a maga idejében, de én ez alkalommal is forró köszönetet mondok a derék orvos urnak a szülők és az intézet nevében hiven és pontosan teljesített emberbaráti szivességeiért.

Végül figyehneztetem azokat, kik az áldott emlékezetü Koncz János hitrokönunk által szegény tanulók segélyezésére tett alapítvány kedvezményeiben részesülni óhajtanak, hogy szegénységi bizonyítvánnyal és keresztlevéllel ellátott folyamodványaikat folyó év szeptember 1-ig ez isk. igazgatójához adják be.

Torda 1878 julius 12.

Pálfi Károly,
igazgató.

3. A székely-kereszturi középtanodáról.

Az 1877/8-ik iskolai év sept. 7-kén 8 órakor nyilt meg. A felvételi és javító vizsgák 6-án tartattak.

Beiratott ez iskolai évben az elemi osztályokba 51; a gymn. osztályokba 100; magántanulónak 6. Öszszesen 157; tehát 25-tel több mint a mult évben. Nemzetiség szerint magyar 149; román 3; szász 2; izraelita 3. Vallás szerint unitárius 105; ev. ref. 35; róm. kath. 9; gör. keleti 3; lutheranus 2; mózes vallásu 3.

Kilépett évközben 10. Vizsgázott év végén 139, vizsgázatlan maradott a magántanulókkal együtt 8.

Tanított az intézetben 4 rendes és egy segédtanár; két köztanító, egy rajz és egy ének, harmonia tanító.

A tanári és tanítói karban következő változások történtek: László József két évi igazgatói ideje kitelvéen, az 1877-iki egyh. főtanács e hivatalra Sándor Jánost választotta. Köztanító Lakatos

Ferencz eltávozása folytán egy tanítói állomás nem töltetett bé, hanem az E. K. T. segédtanár czimmal, a kolozsvári egyetem tanárképezdájében végzett Barabás Józsefet alkalmazta iskolánk mellé. Péter János, elemi osztálytanító megválasztatván H. Karácsonfalvára községi tanítónak, helyébe az E. K. T. a helybeli áll. tan. képezdében végzett és képesített Kis Györgyöt nevezte ki.

Iskolánk érdemekben gazdag, közszeretet és becsülésben álló felügyelő gondnoka, mlts Daniel Gábor ur, Udvarhely-megye főispánja, az 1876-ki árkosi zsinaton az unitárius egyház főgondnokává választatván, ez iskolagondnoki hivataláról lemondott s helyébe az 1877-ki Egyh. Főtanács, csakugyan iskolánk egy melegeklü barátját s egyik jóltevőjét br. Orbán Balázs urat választotta meg.

Ifjuságunk tanulásbeli előmenetele és erkölcsi magaviselete általában kielégítőnek mondható.

Egészségi tekintetben ez év nem tartozik a legroszabbak közé. Intézetünk orvosa Lengyel József ur a növendékek orvoslásában lelkiismeretes pontossággal járt el. Gyógykezelés alatt volt 46. Váltólasas eset fordult elő az említett 46 növendéknél 33, különböző szemfájás 9; egyszerű és jó indulatu toroklob 5; roncsoló toroklob 3; tüdőlob és hurut 8; orbáncz kettő; fül-fájás, görcs 1—1.

Ez évben kórházi helyiségül egy szoba lön fentartva, de használatba nem vétethetett, mert nem volt miből berendeznünk. Az orvos ur óhajta, valamint a miénk is, hogy azt minél hamarább felszerelhessek. Különösen egy tőke teremtése a legégetőbb szükség erre nézve, a melynek kamataiból ápolónőt lehessen fogadni és a beteget illő élelemmel ellátni.

Azon beteg tanulók közül, a kiknek nem volt rendes kosztjok, sokaknak és többször küldött reggelit, ebédet és vacsorát gróf Haller József ő nsga. Egy helybeli szegény tanulót, a kinek ninesen senkie és semmije, ellát minden szükségességekkel és taníttatja.

Május 29-én tartatott a jóltevők emlékümepe szép számú közönség előtt. Ez évben is történtek kegyes alapítványok. Nov. 3-án Raffaj Károly aa. 100 frtot tett az intézet kórháza javára. Május 30-án pedig keresztur városi ev. ref. vallásu Nagy Sándor 10 frtot az intézet tőkéje gyarapítására.

Az iskola kertje a tavaszon mivelés alá vétetett László József tanár vezetése alatt. E kert számára Raffaj Károly aa. 100 drbnál több gyümölcsfa tőkét adott, a melyek, illőleg elültetve, a tanulók által meg is oltattak.

A nagy könyvtár a mult iskolai év végén állott 5935 drbból; azóta szaporodás 2073 darab s így ma áll 8008 darabból. Hasznáلتa a könyvtárt ez évben 27 egyén s használatra kivett 229 drb könyvet.

Az ez évi gyarapodást eszközölte K. Horváth János 1297 darabbal. Kovács János 4 drb, Iskolai értesítő jött 23 drb., Raffaj Károly 1 drb., Orbán Balázs 650 drb., Raffaj Domokos 1 drb., Mikó Dezső 1 drb. A m. akadémia 78 dr. az iskolai pénztárból vétetett 1 drb. Franklin társ. 11 dr. Ürmösi K. és Barabás L. 1 dr. Ács Károly 1 dr. Grimm és Hor. 2 dr. Lampel Róbert 2 dr.

Az isk. pénztárból a könyvtár részére hozattak szaklapok, folyóiratok: „Az orsz. középt. tanáregylet közlönye“, „Magyar tanügy“, „Magyar Nyelvőr“, „Philologiai közlöny“, „Budapesti Szemle“.

Iskolánk jóltevője, a magyar unitárius egyház és a magyar nemzet igazi barátja ifj. Fretwell Jánosnak hozzánk muntatott jó indulata megörökítése végett, intézetünk nagy könyvtára helyiségében ez év elején egy márványtábla állittatott, a melyen angol és magyar nyelven a következő irás olvasható: „Az 1875-ik év julius 16-án ifj. Fretwell János Angliából, meglátogatván ez iskolát, arra buzdította angolhoni unitárius barátjait, hogy járuljanak 200 font sterlinggel ez épület bevégzésére, a székelvöldi unitáriusokkal való testvéries rokonszenvük emlékeül, és ezen iskola jeles növendéke, néhai Kriza püspök iránti tiszteletük jeléül“.

„Hit a tett forrása. Vedd el

Egy nemzet hitét, melyben hathat s hatnia kell

S a lassu enyészet belopódzva

Erőtlenne teszi kezét, hideggé legbensőbb gondolatát.

Mindnyájan a remény által mentetünk meg;

Remény tanítja az embert önbecsére,

Tár fel új kapukat, ad erőt és czélt

S mutatván új eget, teremt egy derült új földet“.

Az ifjusági olv. egylet ez isk. év nov. 7-én tartotta a szokásos tiz éves emlékünnepejét a kölcsönző egylettel együttesen. A kölcsönző egylet alapszabályainak egy pontja azt tartja, hogy minden tiz évben egy bizonyos öszszegen felül, az egylet adja át öszszes pénzét az olv. egyletnek könyvek szerzésére. E rendelkezés folytán az emlékünnepejl alkalmaival ment az olv. egylet részére 375 frt 8 kr. o. é. Ebből vásároltatott 146 dr. könyv; köttettek könyvek és szerzetetett egy könyvszekrény s még maradott a jövő isk. évre 14 frt 76 kr.

A kölcsönző egyesület megtartott magának 64 frtot kamatoztatás végett, melyet az ifjak magok között forgatnak. Ezen kívül van még kötvény mellett elhelyezve 15 frtja.

Az ifjusági könyvtárban beltag volt az első félévben 39; kültag 4. A 2-ikban beltag 38; kültag 4. Díjmentes tag 6. A beltagok részvénye egy évre 1 frt 25 kr; a kültagoké 2 frt 10 kr.

Az olvasó szobába következő lapok jártak: „Vasárnapi Ujság.“ „Petőfi társaság lapja“. „Üstökös“. „Figyelő“. Prot. egyh. és iskolai lap“. „Ker. Magvető“. Ingyen jött a „Néptanítók lapja és Háziipar lapja“. Sándor János adta a „Kelet“ napilapot.

Intézetünk nagy terme ez év kezdetén haszonbérbe adatott a helybeli áll. tan. képezde részére téli tornahelyiségül, olyformán azonban, hogy a mi növendékeink is használhatják.

Beruházások is történtek, t. i. a tornaterem kipádimentumoztatott s az ásványok részére két üveges szekrény készítettett és a tornaszerek is ez év elején állítottak bé teljesen.

Terménytár órévé Barabás József választatott, a ki a gyűjtemények rendezésében már jó előre haladott. A terménytár részére adakoztak: gr. Haller Béla két kitömött madarat, Novák Kornél 1 madarat, Sándor János 15 drb ásványt, Göncz Károly 1 drb aranytuffot. Vitályos Gergely 1 drb. madarat, Veres Ferencz 6 drb madarat, 17 drb csigát, gr. Haller Péter 1 drb csigát, Barabás József 2 kigyót és egy gyíkot.

A természettani szertár részére: gr. Haller Béla egy göröcsövet.

A terménytár folyó szükségeinek fedezésére önkéntes adakozás útján bejött az ifjuságtól 10 frt 23 kr.

Igazgatósági ülés tartatott 17, a melyeken gazdasági és feyelmi ügyek tárgyalattak. Tanügyi értekezlet pedig négy, a melyeken az intézet szellemi ügyei lettek megbeszélgetve.

Középtanodánk V-ik osztályában ez évben 16 ifju végzett.

Ifjaink a következő segélyekben részesültek:

a) R a f f a j K á r o l y alapítványából év kezdetén Menyhárt János 4 frt; év közepén Varga Árpád hasonlólag 4 frt segélyt kapott. Ez alapítvány kamatainak kiosztása alapítványozó óhajtása szerint történt.

A téli vizsga alkalmával:

b) M á r t o n f i G e r g e l y n é K o n c z J u l i á n n a alaptól: Orbók István, Orbók Lajos és Gvidó Béla, külön-külön 20 frt 34 krt. (A két első Koncz ágból való).

c) Az Augustinovich Sámuel alapból: Gyöngyösi Árpád, Lengyel Árpád, Csegezi János, Ürmösi Sándor, Lőrinczi István, Nagy Sándor, Raffaj András, Antonya János, Dézsi Mihály, Simó Lőrincz, Kozma Dénes, Járai Árpád, egyenként 3 frt 50 kr.

d) Gr. Haller József az I. gym. oszt. részére 2 firtot tűzött ki annak, a ki a latin nyelvből legjobb vizsgát teszen; ezt elnyerte Lőfi Jenő. Egy firtot pedig annak, a ki a számtanból, és ezt nyerte Karácson István. Egy firtot pedig annak, a ki a földrajzból teszi a legjobb vizsgát, ezt elnyerte Nagy László.

A nyári vizsga alkalmával:

e) Az Ágoston István alapítványból: Ürmösi Sándor 10 frt, bórdosi Deák Lajos 10 frt, Pál Ferencz 10 frt, Varga Ödön 5 frt, Konecsag Viktor 5 frt, Gálfi István 5 frt, Mátéfi Domokos 5 frt, Nyiredi Jenő 5 frt, Péterfi Lőrincz 5 frt, Dézsi Mihály 5 frt, Kálmán Dénes 4 frt, Kozma Dénes 5 frt, Firtos Dénes 5 frt, Daró Gábor 5 frt.

f.) Báró Orbán Balázs alapítványából: Marosi Ferencz, Simó Zsigmond, Máté Lajos, Nagy Sándor és Simó Lőrincz külön-külön 10 firtot.

g.) A Fejér Márton alapítványból az egy forintot ezüst tallért a szépirásért kapta Rafaj András.

h.) A Mártonffiné Konecz Juliánna alapítványból: Orbók Béla, Orbók Lajos és Gyöngyösi Árpád, fejenként 20 frt 34 krt.

i.) A Bedő Sándorné Bereczki Mária alapítványból: három köztanító fizetés-pótlék ezimen kapott 14 frt 62 krt.

k.) Bölöni Mikó Dezső „Adoma-Emlék“ című könyvéből 23 példányt ajándékozott intézetünknek, hogy az jutalomképen osztásuk ki. Ebből a következő ifjak jutalmaztattak meg: Lengyel Árpád, Nagy Árpád, Gálfi Kálmán, Péter János, Szentgyörgyi Gergely, Márk Miklós, Török Sándor, Keresztes Dénes, Osváth Gábor, Deák Miklós, Csifó Salamon, László Sándor, Veres Ferencz, Téglás Lajos, Lőfi Jenő, Karácson István, Járai Árpád, gr. Haller Péter, Sófalvi Miklós, Nagy László, Kis Elemér, Székely László, Vitályos Ákos.

Az elősorolt jutalmak mellé kívánom sorozni még a következőket, mert ezek is segélyképen vehetők; ugyanis 17 legatioból a három inep alkalmával kaptak ifjaink összesen 607 frt 55 krt. Továbbá: az alsóbb osztálybeliek 26 magántanító gondviselése alá voltak adva s magántanítási díj cím alatt a tanítók összesen 823 frt 50 kr jutalomban részesültek.

A vizsgálatok január és június utolsó napjain tartattak. Az E. K. T. által kinevezett biztos urak lelkiismeretes pontossággal megjelentek s vizsgáinkat dicséretes ügybuzgósággal vezették.

A jövő iskolai év sept. 1-én kezdődik. A beiratáskor tartozik mindenki az első félévi díjakat lefizetni; a második félévieket pedig a karácson utáni szorgidő kezdetén.

Székely-Keresztur 1878. jul. 5.

Sándor János,
igazgató.

A BRIT ÉS KÜLFÖLDI UNITÁRIUS TÁRSULAT EZ ÉVI NAGY GYÜLÉSE.

A brit és külföldi unitárius társulat ötvenharmadik nagy gyűlését mult júniusban tartotta meg Londonban. Ez alkalommal a gyűlés szónoka Binns Vilmos birkenheadi lelkész volt, ki beszédében „a vallásos eszméknek a modern gondolkozáshoz való viszonyát“ tárgyalta. Előadásában mesterileg festette a vallás élő erőit és a vallásos szellem iránt, bármelyik keresztény vagy nem keresztény vallási társulatban találtassék, legnagyobb becsülését és tiszteletét fejezte ki. Hogy a vallásra ne lenne a világnak szüksége, és hogy az kihalóban volna — e nézetet határozottan visszautasította. „Eszmék és rendszerek kihalhatnak, de a vallás soha. Amak érve-rese ma is erős, lépése biztos, szemei szent tűzzel telültek és hangja kellemesen csengő. „Haladás, átalakulás, mint eddig volt, ugy ezután is fog lenni, de az a vallás hosszu és fényes napjára nem fog örök éjszakát hozni.“

A társulat mult évi működéséről Ierson Henrik, a társulat jeles titkára, olvasott érdekes jelentést. A társulat összes bevétele a mult évben tett 6,809 fontot (60,809 fr.) Ebből egyes gyülekezetek felsegélésére fordított 464 font; missioi czélokra 1,361 font; ingyenkönyvek és tractok szétosztására 168 font, és ezenkívül az 50 éves jubileum alkalmával gyűjtött mintegy 6000 fontból 3,525 adatott ki missioi felolvasásokra és új templomok építésére. Valóban bámulni lehet az áldozatkészséget, melylyel angolhoni hitrokonink ily tekintélyes összegeket hordnak össze és költenek vallási közczélokra.

Mint más alkalommal, ugy az idén is, a társulatnak gyűlésén több küldöthöz volt szerencséje a különböző országok szabad vallási gondolkozóitól. A francia szabadelvű prótestansokat képviselte

Di de M. lelkész, ki Cocquerel A. halála után Fránkhönban a szabadelvűek egyik első vezére. Németország és Hollandia az idén csak levelekkel képviseltethették magukat, melyekben a társulatot meleg rokonszenvükről, őszinte barátságukról biztosították. Az amerikai unitáriusok részéről Wilson E. saleni (Massachusetts) lelkész és a magyarhoniak részéről Boros György jelenlegi londoni akademitánk volt jelen. E küldötteket Chalmers cambridge-i lelkész üdvözölte. Rokonszenves szavakban emlékezett meg azon fontos szolgálatról, melyet a németországi „Protestans Egylet“ rövid fennállása óta azon országban egy tisztább és szabadabb vallás ügyében sokszor a legnagyobb küzdelem és áldozat árán hozott. A Protestans Egylet nélkül Németországban a vallási ügyek ma a legsiralmasabb állapotban lennének. A Prot. Egylet emelte fel s tartotta és tartja fenn ott a szabad, tiszta és meg nem vesztegetett vallás zászlóját egyfelől a materialismussal, másfelől a vallási conservatismussal szemben. Hollandia szabad keresztényeiről is a legnagyobb elismeréssel emlékezett meg, mint a kiknek a reformatio kezdete óta le a jelenkorig a józanabb vallásra nézve sokat köszönhetni. Franciaország újabb mozgalmait pedig bátorító szavakban üdvözölte és azon reményét fejezte ki, hogy a „világ első nemzete“ gloire-jához a szabad és felvilágosult hit ápolásával és terjesztésével új babérlevelet fűz. Magyarországról való megemlékezése a lehető legrokonszenvesebb. „Az unitárius egyház létezése Magyarhonban egyike a legfigyelemreméltóbb jelenségeknek az öszszes európai egyházi viszonyokban. Ott keleten az erdős hegységek közt a katolikus és görög egyház közepett a vallási szabadság lámpáját testvéreink 300 esztendő óta világotlatják s örömmel látom jeleit annak, hogy a vallási szabadság és tiszta vallási nézetek amaz országban, melynek neve oly kedves előttem, még nagyobb tért vivnak ki és az unitarismus büszkesége, dicsősége leend egy valóban nemes népnek, a mely előtt hitem szerint egy nagy és dicsó jövő áll. Bármint változásokat idézzen elő a jelenlegi háboru délkeleten, reménylen, hogy az unitarismus Magyarhonban és Magyarhon sorsa nem fognak ugy érintve lenni, hogy előhaladásukban megakadályoztassanak, s remélem, hogy az unitárius hit nemesak Erdélyre fog szoritkozni, hanem be fog az az ország fővárosába és több népesebb községeibe is hatolni.“

A jelenlevő küldöttek e szives üdvözletre méltó beszédekben feleltek s köztök Boros György ifju akademitánk tetszéstnyert al-

kalmi szavakban köszönte meg a magyarhoni unitáriusok iránt nyilvántott rokonszenvet és azt a szívéllyességet, melylyel őt Angliában, mint azok jelenlegi képviselőjét, mindenfelé elhalmozták és elhalmozzák.

Hosszas lenne e gyűlés tárgyaira részletesebben kitérnünk, azért még csak annak fölemlítésére szoritkozunk, hogy Taylor F. (világi) értekezése az „Egyházi pénzügyekről” és Worthington lelkésze a „Vallási közösségről” másodnapon igen érdekes vitatárgyul szolgált a nagy értelmiség és miveltség-gel bíró gyűlésnek és hogy a bezáró soirée az „Alexandra Palace”-ban, melyen az unitárius ügy, polgári és vallási szabadság mellett meggyőző és lelkesítő szónoklatok tartattak, a legkitűnőbbben sikerült és a társulat tagjai melegen ápoltt ügyük hovatovábbi elhaladásából és egymás lelkesedéséből erőt és bizalmat meritve a jövő iránt, megelégedve mondtak egymásnak „Istenhozzád”-ot a jövő nagy gyűlésig.

Angliában az unitarismus a benne levő élethatalomnál s híveinek tevékenysége s áldozatkészségénél fogva mind-mind nagyobb teret hódít meg. S ez intő példa reánk nézve, hogy erőnket mi is teljes mértékben kifejteni, s a tiszta és szabad vallás ügyét néptünk közt a jelenleginél még nagyobb tevékenységgel előbbre vinni, áldozatok árán is törekedjünk.

SZERZŐDÉS. *)

Mely kötetet egyfelől a Főméltóságú magy. kir. Vallás és Közoktatási Ministerium, illetőleg képviselője Moldován Gergely tordaranyosmegyei tanfelügyelő, másfelől az unitáriusok E. K. Tanácsa, mint az unitárius vallásközönség képviselője közt, a mint következik :

*) Addig is, míg a f. évi aug. 25—27. napjain tartott egyházi főtanácsi gyűlésünkről legközelebbi füzetünkben részletes közléseket tehetnénk, sőtünk itten bemutatni tordai gymnasiumunkat illetőleg ezen tanintézetünkben egy polgári iskola beállítása iránt a nagyméltóságú vallás és közoktatási ministeriummal kötött szerződést. Teszszük ezt különösen azért, hogy főleg egyházunk tagjai e szerződés szövegéből magok ismerhessék meg és alkothassanak meggyőződést a mindenesetre nagy fontosságú ügyről s ne induljanak el pusztán oly hírlapi közlések vagy egyéni nyilatkozatok után, a melyek akár e szerződés elfogadását pártoló, akár annak elfogadását ellenző párt nézetét tolmácsolják. Épen ezért részünkről azt most semminemű megjegyzéssel nem kísérjük, különben is e szerződés helyes vagy nem helyes voltát csak a jövő, azon 20 évi idő fogja teljes biztossággal megmutatni, a mely időre az már tényleg megkötöttet. — Szerk.

I. Az unitárius vallásközönség E. K. Tanácsa megengedi, hogy Tordán az 1861. tjkben ^{1215 1215}_{1 2} 1216 parcellaris sz. a fekvő Unitarium Gymnasium helyiségében a Főméltóságu m. k. vallás és közoktatási Ministerium saját költségén egy 6 osztályu állami polgári fiu-iskolát állítson fel és rendezzen be.

II. Az unitárius vallásközönség E. K. Tanácsa a közoktatási kormány rendelkezésére bocsát fennebbi épületben közösen leendő használatra négy alkalmas tantermet, összes felszerelésével, az iskola udvarát, az udvaron levő torna-helyiséget összes felszerelésével, az iskolai könyvtárt, és a gymnasium mindazon taneszközeit, gyűjteményeit, melyek az unitárius vallásfelekezet által fentartandó tanintézet hátránya nélkül a polgári iskolával közösen használhatók lesznek. Továbbá a tulajdonjog fentartása mellett, igazgatói lakásul átadja a tordai 861 tjkben 2 rend, és 1514 parc. sz. a felvett házas telkét, összes tartozékaival együtt, mindezeket a felállítandó polgári iskola céljaira leendő közös használat s illetőleg haszonélvezet végett.

A könyvtárnak állandó óre mindig a vallásfelekezet által kinevezett ott működő gymnasiumi tanár.

III. Az E. K. Tanács nem adja át, illetőleg továbbra is saját hatósága alatt fentartja a gymnasiummal eddig szerves kapcsolatban volt elemi tantintézetet, melynek ezutáni fentartásáról is az unitárius vallásközönség gondoskodik.

A felekezeti iskola céljaira tett, vagy ezután teendő alapítványok, ösztöndíjak, egyházi javadalmak osztogatására, kezelésére, a benlakási kedvezmény és magántanítóság odaitélésére és rendezésére, a benlakási díj megállapítására, egyáltalában az eddigi és ezutáni felekezeti iskola minden oly vagyonára nézve, melyek a jelen szerződés I. és II. pontjaiban megjelölve nincsenek, az unitárius vallásközönség hatósága sértetlenül fennmarad.

IV. A közoktatási kormány kötelezi magát, hogy évenként előleges félévi részletekben (september és martius 1-ső napján) a jelen szerződés I. II. pontjaiban nyujtott engedményekért az unitárius vallásközönség pénztárába Kolozsvárt 1000 egy ezer forint összeget fizet.

V. Ezen szerződés 1878 évi september hó 1-től kezdődőleg 20 évre köttetik. Az E. K. Tanács ezennel engedélyt ad, hogy közoktatási kormány haszonélvezeti jogát az I. és II. pontban körülirt ingatlanokra a maga költségén telekkönyvileg biztosithassa.

VI. A jelen szerződésből, valamint a békebevezésből felmerülhetõ minden bélyeg és jogi illetékek hordozására a szerzõdõ közoktatási kormány magát kötelezi.

VII. Az intézet magában önálló hat osztályu polgári iskola leend, gymnasiumi tanfolyammal összekötve, oly módon, hogy az unitárius vallásközönség fentartja magának azt a jogot, hogy az intézet öt osztályában a latin és görög nyelvet és az ezekkel kapcsolatos tantárgyakat az önként ajánlkozó növendékeknek, mint rendkívüli tantárgyakat, saját költségén oly mértékben tanítsa, a mint ezt a gymnasiumi tanterv megköveteli.

VIII. A polgári iskola tanterve a közoktatási kormány által újabban kiadott és átvizsgált tanterv leend, tekintettel a VII. pontban foglalt intézkedésre.

IX. A polgári iskola állami jelleggel ruháztatik fel, s gondnokság vezetésére bizatik, mely gondnokság a következõ tagokból alakittatik:

a.) A közoktatási kormány egy képviselõjébõl, ki a gondnokság elnöke.

b) Torda városa egy kiküldöttébõl.

c.) Torda-aranyosmegye egy kiküldöttébõl.

d.) A tordai unitárius gymnasium két fõfelügyelõ gondnokából.

e.) Az intézet igazgatójából, kiket a tanfelügyelõ felterjesztésére a közoktatási kormány nevez ki.

X. A gondnokság hatáskörét s ügyvitel szabályzatát az 1876. évi szeptember 2-án kibocsátott ministeri utasítás szabályozza.

XI. Az intézet igazgatóját az unitáriusok E. K. Tanácsa által kijelölendõ két tanár közül a megyei tanfelügyelõ felterjesztésére a közoktatási kormány nevezi ki. †Az intézet igazgatójául jelenleg Pálfy Károly gymnasiumi igazgató jelöltetik ki, a ki a közoktatási kormánytól a tanfelügyelõ felterjesztésére nyer kinevezést.

XII. A jelenleg alkalmazásban levõ s ez által már minõsült gymnasiumi tanárok közül az E. K. Tanács által kijelölendõ egyik az újonnan felállítandó intézethez a polgári iskola IV. osztályának beállításakor alkalmaztatni fog, illetõleg átvétetik.

XIII. Az egész intézet egy igazgató alatt álland, ki a jelen szerzõdés 3. pontjában fentartottakra nézve az unitáriusok E. K. Tanácsának hatósága alatt álland.

XIV. 1878 sept. 1-én a polgári iskola elsõ és második osztálya, a következõ minden egyes tanévben egy-egy osztály állittatik

be, míg az intézeti 6 osztály beáll, addig azonban a még át nem vett gymnasiumi osztályok fentartása az unitárius vallásközöniséget terheli, tartoznak azonban a gymnasiumi és polgári iskolai tanítók kölcsönösen a két intézetben tanítani, a mint ezt a gondnokság megállapítja.

XV. A klasszikai nyelvek és az unitárius növendékek hittani tanításáról a szerződési idő alatt az unitárius vallásközöniség gondoskodik, az 187⁹/₉ tanévben a vallásközöniség gondoskodik a torna és ének tanításáról is, mindkét állomás azonban a következő évben a cultus tárcza terhére fog tölteni be.

XVI. A helységek és felszerelések az 1878 évi szeptember 1-jéig leltár mellett vétetnek és hasonló meynyniségben és minőségben adatnak át a szerződési idő elteltével. Az átvétel napjától tartozik a magas kormány az épületet tűz ellen biztosítani, jó karban tartani, minden viszkereseti jog nélkül.

XVII. Ha azonban az említett telken az iskola kibővítése építkezést tenne szükségessé, a további építkezés csak az unitárius vallásközöniség engedélye és bemutatandó tervnek és költségvetésnek az általi elfogadása után eszközölhető. Ha ily úton valami az állam költségén építtetnék, ugy a 20 év lejártával az egész új építkezést tartozik az unitárius vallásközöniség becsárban átvenni. A becsárt a tordai törvényszék vagy ennek helyébe lépő illetékes bíróság által kiküldendő a közoktatási kormány és a vallásközöniség által kijelölendő egy-egy, összesen három szakértő tagból álló bizottság állapítja meg, mindkét szerződő fél költségén. Az E. K. Tanács fentartja azt a jogát, hogy a használathoz adott telkeken bármikor is építkezéseket tehessen.

XVIII. Felmondás bármely részről a szerződési idő 19. évében történhetik, mi ha elmarad, a szerződés újból 20 évre hallgatag megkötöttnek nyilvánítatik.

Azon nem remélt esetben, ha hazai alkotmányos kormányunk megszűnnék s helyébe más, nem alkotmányos kormány lépnék, vagy ha magyar tanyelv helyett az intézetbe más tanyelv vitetnék be, a szerződés az unitárius vallásközöniség által a folyó tanév vége előtt hat hónappal a szerződési idő folytatában is felmondható.

XIX. Per esetén ezen szerződésből folyó kérdésekre a tordai kir. járás vagy ennek helyébe leendő illetékes bíróság fog dönteni.

XX. Ezen szerződés akkor lesz érvényes, midőn azt mind a közoktatási kormány, mind pedig az unitárius vallásközöniség E. Főtanácsa megerősítette.

Mely szerződést mindkét fél teljhatalmilag elfogadja, s azt három példányban kiállitva aláírják.

Aláírások.

Az unitáriusok Egyh. Főtanácsa 1878 évi aug. 26-án tartott ülésében, 23. sz. alatt kelt végzésével ezen szerződést az unitárius vallásközönség nevében a nagymélt. magy. kir. közoktatási miniszternek f. évi aug. 7-éről 1878 sz. a. kelt leiratában tett azon módosítással, miszerint a szerződés VI. pontjában részletezett költségek felerészben vallásközönségünk által hordoztassanak, elfogadja, helybenhagyja, megerősíti stb.

Aláírások.

K Ü L Ö N F É L É K .

Egyházi főtanácsunk august. 25—27. napjain tartatván meg Kolozsvárt, jelen füzetünkre nézve már késő volt a püspöki és képviselő tanácsi érdekes évi jelentéseket közölni, melyek vallásközönségünk mult évi életének hű és tanuságos képét tükrözik vissza s a melyek egész terjedelemben való közlését következő füzetünkre fentartjuk magunknak. Ez alkalommal csak egy rövid és egészen tárgyilagos leírásra szorítkozunk, tekintettel az elvégzett munkára. 1.) A egyh. főtanácsot, melyen világi részről főgondnok Mlgs Daniel Gábor, egyh. részről főt. Ferencz József püspök urak elnököltek, a főt. püspök ur nyitotta meg emelkedett gyönyörű beszéddel; mire a tárgysorozat felolvasatván, legelsőben is a főjegyzőség kérdése döntetett el, oly formán, hogy Simén Domokos egyh. főjegyző betegeskedése miatti újabb lemondása ez uttal se fogadtatván el, a tényleges szolgálat alól továbbra is felmentetett, a főpapi törvényszékek jegyzőkönyveinek viselése Derzsi József, a jelen főtanácsi jegyzőkönyv szerkesztésére pedig a szakelődök Kovácsi Antal és Nagy Lajos urak bizatván meg. 2.) Az 1878-ik évre utalványozott és kivett 4750 frt államsegély felhasználása az E. K. Tanács véleménye szerint az eddigi módon elintéztetett. 3.) A főtanács házszabályai, melyek két év óta vannak munkába véve, végre megállittattak. 4.) A jövő 1879-ik évre zsinattartás határozatott, mely egyszersmind első püspökünk, a nagynevű Dávid Ferencz háromszáz éves évfordulati emlékünnepe is leend. 5.) A maros-szentkirályi és maros-vásárhegyi ekleziáik egyesítése elvileg kimondatott. 6.) Derzsi János, maros-köri, Barabás Sándor, f. fehérköri felügyelő gondnoki hivatásukban megerősítetttek. 7.) A vadházasságok ügyében tett köri felterjesztések és indítványok adatgyűjtés és tanulmányozás végett áttétettek a püspökséghez. 8.) Egyházi jogtanunk megírása és kinyomatása ujolag az E. K.

Tanács gondjaira bízott. 9.) A passio szövegének és dallamának reformálása, valamint a papszentelési ünnepély egyszerűsítése tárgyában tett indítványok véleményezés végett az egyházkörökkel közöltetni határozattak. 10.) A tordai iskola ügyében ottani gymnasiumunkban az állammal egy polgári iskola beállítása iránti szerződés, melyet e füzetben egész terjedelmében közöltünk, elfogadtatott. 11.) Az osztályugrás ügyében, a menyinyiben erre engedélyt adni a közoktatási ministerium saját hatáskörébe tartozónak jelentette ki, felírás intéztetett a nmlgu ministeriumhoz; ugy szintén a felekezeti népiskolai, tehát tisztán eklezsiái alapok kezelésére nézve is kimondatott, hogy azok nem tartoznak a tanfelügyelőség ellenőrzése alá. 12.) A sz. kereszturi gymnasiumnál a VI-ik gymn. osztály felállítása iránti egyházköri indítvány érdemleges tárgyalása elhalasztatott. 13.) Nép-, közép- és főiskoláinkról szóló jelentések és kimutatások előterjesztettek s azok részint örvendetes tudásul vétettek, részint ez irányban a szükséges intézkedések megtétettek. 14.) Iskola felügyelő gondnoki, isk. igazgatósági, igazgatói és könyvtárnoki utasítások és szabályok állították meg. 15.) A múlt évi számadásokra nézve a felülvizsgálás alapján számadóknak a feloldó levelek kiadatni határozattak. 16.) A jövő évi költségvetés megállítatott, a mutakozó hiány fedezetéről a szükséges gondoskodás megtétetvén. 17.) Gr. Telegdi Miklósné Simén Klára, özv. Gálfalvi Imréné, Sala Károlina ő nagysága, valamint Szentiványi Gyula főispán urnak a maga és neje Szabó Polixena ő nagysága nevében tett különböző czélu kegyes alapítványaikért írásbeli köszönet határoztatott. 18.) Indítvány tétetvén az iránt, hogy jobb módu eklezsiáink a rajtok levő tőketartozás kamatjának, melyet 1863 óta az államsegély fedez, legalább részben fizetésére köteleztessenek, hogy így az államsegélyből évenként többet lehessen a belső embereknek levő tőketartozás törlesztésére fordítani; ez indítvány az egyházkörökkel véleményadás végett közöltetni határoztatott. 19.) A szállodézma váltásági értékpapírok helyett, melyeknek árfolyama most oly magas, hogy 6%-ot nem hajtanak, magyar vasuti költsönkötvények vásárlása határoztatott el. 20.) Néhai Kaali Nagy Elek, áldott emlékü főgondnokunk elhalálózása alkalmából özvegyének részvét-irat határoztatott, ugy szintén báró Baldácsi Antal halála feletti részvétünk is jegyzőkönyvileg kifejeztetett. 21.) Több új egyházi tanácsos választatott.

Ezek valának a főbb tárgyak, a melyek három egész napi tanácskozást vettek igénybe. Magát a gyűlés lefolyását általában kielégítőnek mondhatjuk. A rendes mederből olykor-olykor kicsapni készülő hullámok az unitáriusok hagyományos kölcsönös türelme és szeretete köszikláihoz ütődve, csendesen elsimultak s mi hiszszük, hogy a főt. püspök urnak békére, egyetértésre s a többség akaratan megnyugvásra intő bezáró beszéde termő földre talált az alkotmányos életben növekedett egyházunk tagjaira. Ugy legyen!

Kiegészítésül megemlítjük, hogy főtanácsi egyh. szónokunk Mózes András, abrudbányai lelkesztársunk volt, a ki e feladatát mindnyájunk teljes megelégedésére oldotta meg; beszédét a jövő füzetben szintén kiadjuk.

Végül nem hiányzott a nagy áldomás se, a melyet a főt. püspök ur házájánál és asztalánál tartottunk aug. 25-én nagy számú pohárköszöntések élénk zaja s közérdekű beszélgetés között.

A magyarországi néptanítók III. egyetemes gyűlése augusztus 20., 21., 22., és 23-ik napjain tartott meg Budapesten. Az irt napok elsején, csak előértekezlet volt, 22-én pedig a szakosztályok működtek; s úgy nevezett „nagy gyűlés“ csak 21-én és 23-án tartatott. Ennek, a mult (az 1874-ki) egyetemes tanító gyűlés kebeléből kiküldött, végrehajtó 50-es bizottság beszámolója, azután meg az Eötvös-alap állásáról szóló jelentés meghallgatása után, 6 kérdésben kellett volna Magyarország tanítói közvéleményét hű kifejezésre juttatni, s ez által e kérdések czélszerű és üdvös megoldására a kormánynak és az iskolai hatóságoknak biztos irányt mutatni. A szervező bizottság részéről kitűzött eme kérdések a következők voltak: 1.) az Eötvös-alap további gyarapítása s kezelése; 2.) a népoktatási törvény revisioja; 3.) a felnőttek oktatása s a népkönyvtárak ügye; 4.) az iskolaitakarékpénztárak meghonosítása; 5.) a hit és erkölcstan tanításának reformja a népiskolákra vonatkozólag, s végre 6.) a magyarországi néptanítók országos szövetségének szervezése. A mennyire a napi lapokban közölt tudósításokból kivehettük, e tagadhatatlanul nagy fontosságú kérdések közül behatóan egyetlenegy sem tárgyalatott; s így természetesen nem is tisztáztatott. Hogyanis, mikor ugy az előadók, valamint a hozzászólók legtöbbje beérték phrazisokba szétfolyó általános ohajtások vagy panaszok tolmácsolásával; de a felölelt kérdések tisztázására s gyakorlatias megoldására majd senki sem terjesztett határozott tételeket s illetőleg formulázott indítványokat elfogadás végett a nagy-gyűlés elé akképen, a mint többen teljes sikerrel tették volt azt a II. egyetemes gyűlésen. Pedig e nélkül teljes lehetetlen, hogy egy oly számos tagból álló nagy gyűlés, a melyen — mint a lapok írják — ez alkalommal is 7—8 százan voltak jelen, s a melynek kedvező körülmények között akár 3—4 ezer tanító is lehetne részese, határozott megállapodásra juthasson avagy csak egyetlenegy kérdésben is. De ha ezt elérni nem lehet, akkor az olyan ösgyűlés-szerű nagy gyűlésnek, a mely csak azt mutatja meg, hogy mennyi divergens nézet lehet egy sereg olyan ember közt, a kik talán csak ez alkalommal látják egymást az életben, napjainkban már nincs többé semmi értelme. Egyébiránt abból, hogy ez idén a nagy gyűlésnek kevésbé sikerült a magyar tanítóság nézeteit s ohajait a tárgyai sorozatába fölvetett kérdésekről határozottan kifejteni, még nem törhetünk pácztát az egyetemes tanító-gyűlés intézménye fölött; mert ennek ez alkalommal — a kedélyek izgatottságán kívül — okául tudhatjuk be azt is, hogy a szervező bizottság, a kedvezőtlen politikai körülmények miatt, hosszas ideig bizonytalanságban volt a gyűlés megtarthatása iránt, s így ennek sikere érdekében nem tehette meg a kellő előkészületeket. Örömmel jegyezzük fel azonban, hogy a megnyert, érdemes szakférfiak részéről tartott fel-

olvasásokban, s részben a szakosztályok működésében, most is voltak az egyetemes gyűlésnek olyan mozzanatai, a melyek a megjelent vidéki tanítóknak — a főváros megtekintésén s megismerésén kívül is — épületes okulásukra s értelmi látkörök szélesbitésére bizonyynyal jótékonyan hathattak.

Kolozsvár sz. kir. városa érdemes polgármestere — Simon Elek kir. tanácsos ur — városunk 1877-ik évi „önkormányzati igazgatásáról s anyagi és szellemi állapotáról“ egy nagy gonddal egybeállított s igen érdekes tartalmu „Évi jelentés“-t adott ki, pár héttel ezelőtt. Ebből veszszük át a következő adatokat: „A házasságok száma, melynek emelkedése fokmérője a vagyonosodásnak, néhány év óta folyvást csökken városunkban. A mult 1877-ik évben 227 házassági frigy köttetett Kolozsvárrt; ezzel szemben 1872-ben 285, 1873 ban 277, 1874-ben 249, 1875-ben 267, és 1876-ban 248 mátkapár házassági frigyére adott áldást az egyház. Az 1877-ki 227 házasság az egyes hitfelekezetek közt a következőleg oszlik szét: a róm. kath. egyházban köttetett 69, az ev. ref. 80, a gör. kat. 25, az izraelitáknál 13, az ágost. hitvallásuaknál 19, az unitáriusoknál 18, s a gör. keletieknél 3. Az egyes vallásfelekezetek létszámához viszonyítva legtöbb házasságot kötöttek a lutheranusok, unitáriusok és gör. katolikusok.

A vegyes házasságok nagy számmal fordultak elő városunkban tavaly is; a 227 házasság közül 87 volt ilyen, s csak 140 kötött ugyan azon vallásnak között. Aránylag legtöbb vegyes házasságot az unitárius, gör. kel. és luth. egyház áldott meg; ellenben legkevesebb vegyes házasságot találunk a gör. katolikusok és az ev. reformátusok egyházában.“

A születések számát mutató táblázatból ide igtatjuk a következőket: „a róm. kath. egyházban született 397 gyermek, kik közül 99 volt törvénytelen; az ev. ref. egyházban 374, közülök törvénytelen 59; az unitárius egyházban 26, törvényt. 3; az ágost. egyh. 42, törvényt. 6; a gör. hath. egyházban 83, törvényt. 38; a gör. kel. egyh. 6, törvényt. 1; az izraelitáknál 63, törvényt. 3. Összesen mind a 7 felekezetben szül. 991 gyermek (487 fiu és 504 leány); ezek közül törvényes ágyból való 782, törvénytelen 209“.

Elhalt a róm. kath. egyházból 399, az ev. ref. egy. 368, a gör. kath. 115, az ágost. egyh. 56, az izr. közül 45, az unitár. egyh. 24, s a gör. keletiből 19. Összesen a 7 egyházból 1026 (545 férfi és 481 nő), a kik közül 447 az 5 éves kort nem haladta meg; tehát — a mint a jelentés megjegyzi — 43, 5⁰/₁₀-a az összes haláleseteknek a társadalom leggyöngébb teremtményeire esik; holott a középszám itt legfennebb 30—35% lehetne.“

E sok tekintetben elszomorító, sőt megdöbbentő adatok megismerése után jól esik lelkünknek a jelentés azon részéből meritnünk jövőnkre némi megnyugvást, a mely a lehető legteljesebb képben igyekszik feltüntetni városunk közoktatása ügye állapotát. Az ezt

illusztráló adatok közt is találunk ugyan itt—ott lehangoló jelenségekre; de az összbenyomás itt már nemcsak vigasztaló, hanem határozottan emelő és felbátorító, mert a folytonos javulás és gyarapodás e téren évről évre mind fokozottabb mértékben mutatkozik. Terünk szűk volta teljességgel meg nem engedi, hogy a jelentés e valódi szakértelemmel készült részét, a mely magára is 12 jó tömötten teleírott lapot tölt ki, avagy csak nagyjában is kivonatozzuk; de legalább enynyit ebből is közlünk: „Városunk összes tanintézeteteiben volt a mult 1877/78-ki tanévben 192 $\frac{1}{2}$ osztály (s illetőleg tanfolyam) s ezeket összesen 4580 növendék látogatta. E növendékek közül a.) vallás szerint: róm. kath. 1904, ev. ref. 1437, gör. kath. 373, unitárius 284, ágost. hitv. 235, Mózes vall. 268, gör. kel. 79; b.) nemzetiség szerint: magyar 3883, német 230, román 450, szláv 17; c.) kor szerint 6 éven alóli (nagy részt gyermekkertekben) 316, 6—12 éves 1918, 13—15 éves 795, 15 évesnél korosabb 1551; d.) nemzetiség szerint fiu (férfi) 3138, leány (nő) 1442; szüleik (v. gyámjuk) lakása szerint: helybeli 2793, vidéki 1787. A tanulók összes létszáma az 1876/77-ki tanévhez képest újra szaporodott 98-czal; pedig már az 1876/77-ki tanévben is 154 tanulóval volt több, mint 1875/76-ban; s így csak a 2 utóbbi tanév alatt 252-vel szaporodott városunk tanulói összes létszáma.“ Végre ide írjuk még, hogy városunk 41 tan- s illetőleg nevelő intézetében, 146 tanteremben, a mult 1877/78-ki tanévben is 245 tanerő működik; de e számban csak egyszer szerepelnek azok, kik több intézetben is tanítanak.

A tiszántúli ref. középiskolai tanár-egylet Debreczenben tartott aug. 24 és 25-ki közgyűlése nagy érdeklődés mellett folyt le. Mintegy 40-en vettek részt abban s e számnak szinte fele vidékiekből telt ki. Kolozsvárt Szabó Sámuel ref. tanár képviselte, ki választmányi tagnak választatott he s ugyancsak Kolozsvárról Ladányi Gedeon és Imre Sándor egyetemi tanárok tiszteletbeli tagoknak választattak meg. Megnyitót Szegedi Sándor debreczeni tanár tartott, ecsetelvén a prot. iskolaügy közmívelődési s nemzeti fontosságát s rámutatván a még hátralevő sok teendőre, együttes működésre buzdítja a megjelent társakat. A két ülés alatt négy felolvasás tartatott, melyek közül kettő a magyar nyelv, egy a latin nyelv s egy a vallásoktatás kérdéseit tárgyalta tüzetes, beható tanulmánynyal. A jövő közgyűlés helyül Hódmező-Vásárhely állapítatott meg. Üdvözljük a tiszántúli ref. tanárok nemes törekvését s hazafias munkálkodásukra áldást kívánunk.

A magyarországi protestans püspökök barátságos találkozósa mult évi megállapodásuk szerint az idén Kolozsvárt lesz. A találkozás napjául sept. 18-ka van kitűzve. A legszivesebben üdvözljük jöttüköt s kérjük Isten áldását együttlétükre.

Baró Baldácsy Antal, a magyarországi protestans egyház nagylelkű jóltevője aug. 8-án Rohicsan szélhűdés következtében meghalt. Hálás kegyelettel írjuk be nevét mi is a halhatatlanok pantheonjába.

A nemes báró gazdag alapítványával oly emléket emelt magának az összes protestans egyház kebelében, a melyet az idő meg nem emészt. Béke lengjen sirja felett!

Herváth Mihály (sz. 1809) a nemzet koszorus történet-írója, a magyar történettudomány halhatatlan népszerűsítője Karlsbadban f. év aug. 19-én meghalt. Mély fájdalommal jegyezzük fel ez esetet, mely egy nemzet szívét érinti, melyben az elhunyt magának örök emléket emelt.

Nemzeti könyvtár czim alatt fontos vállalatot indított meg Abafi Lajos Budapesten. E vállalat célja: régibb magyar klasszikus írók műveit a lehető legolesőbb árban nyújtani a közönségnek. Felhívjuk ez igazán nemzeti vállalatra olvasóink figyelmét. Egy Kazinczy, Mikes, Dayka, Kármán, Csokonay, Kölcsey, Vajda, Kisfaludi Károly és Sándor stb. becses műveihez a legjutányosabban fognak jutni. Folyó év május közepétől fogva már több füzet jelent meg. Egy füzet ára 30 kr.

Papi beköszöntő ünnepély. Tartatott Alsó-Siménfalván 1878 apr. 28. E csinos kiállítása tartalmas füzetről szólani térszúke miatt jelen számunkra kellett halasztanunk, melyben azt nagy elismeréssel emlitjük fel. Mind Barabás Lajos sz. kereszturi lelkész beigtató elő és utóbeszéde, mind Ürmösi Kálmán Tarcsafalváról Alsó-Siménfalvára szerkesztő társunk érdemes atyja elhunytával választott pap beköszöntő beszéde oly modorban és szellemben vannak írva, mely az ünnepélyhez teljesen méltó volt. És a midőn mi ifju paptársunkat új állomásában üdvözöljük, egyszersmind ez állomása elfoglalása alkalmából közreadott értékes beszédek olvasóink s különösen paptársaink figyelmébe melegen ajánljuk. A füzet ára 15 kr. Kapható Becsek Dánielnél Székely-Udvarhelyt.

A brassó bel- és bolonya külvárosi magy. kir. állami elemi népiskolák III. értesítője az 187 $\frac{7}{8}$ -ik tanév végén. A gondnokság megbizásából kiadta: Orbán Ferencz igazgató. Örömmel látjuk ez értesítőtől, hogy az ezelőtt három évvel beállított brassói állami fiu- és leány-népiskolák szép előhaladásnak örvendenek. Ez iskolák kellő tanerőkkel vannak ellátva és minta-tanesszközökkel felszerelve. A tanulók létszáma hova-tovább gyarapszik. Mult tanévben a népességi szám már 435 volt. Lelkesedést és kitartást kívánunk a tanítói testületnek, hogy ez iskolákat, melyeknek Brassó városában oly szép és fontos elhivatásuk van, minél nagyobb virágzásra emeljék.

Városunknak is lesz már felsőbb kereskedelmi iskolája. E közszükséget pótló intézetnek 3 osztálya lesz, melyek elsejébe a gymnasium, real v. polgári iskola 4 alsó osztályát végzett növendékek vétetnek fel. Az I. osztály a községileg fentartott polgári iskola eddig fennállott V. osztálya helyébe lépik, s már sept. 15-kén megnyilik. — Teljes sikert kívánunk e nagy fontosságú intézetnek, a mely a városi polgári iskolának is legczélszerűbb betetőzéséül szolgáland!

Franklin Beniam Hiszek egy-istene. „Hiszek egy Istenben, a mindenség teremtetőjében. Hiszem, hogy azt gondviselése által igazgatja, hogy őt tisztelni kell, s hogy neki az által teszünk legkedvesebb szolgálatot, ha jól teszünk az ő fiaival. Hiszem, hogy az ember lelke halhatatlan, s állapotja a jövő életben ahoz fog képezettni, a mint a világon munkálkodott.

A mi a Názarethi Jézust illeti: én az ő erkölcszabályát és religióját, a szerint, a hogy azt ő hagyta, legjobbnak tartom e széles világon“.

Kelemen Benő jubileuma. Egyházunknak ez érdemekben megőszült veteránja sept. 5-én érte meg boldog házassága 50-ik évfordulóját. E napon az ősz patriarchát számos barátja és tisztelője kereste fel szucsági regényes lakában, mely őket oly sokszor fogadta a magyar vendégszeretet lekötelező jeleivel. Dr. Brassai Sámuel, Főtiszt. Ferencz József, Mltsgs Hajós János, Nt. Pap Mózes, Tkts Végh Sámuel, Kovácsi Antal, Fülöp István, Szigethy Miklós ezredes, Benczedy Gergely, Dr. Bartók István, Kovács János, Hajós Béla urak s a család számos tagjai s több mások jelentek meg az ünnepélyen tisztességet tenni. Az ünnepélyi ebéden a pohárköszöntők hosszú sorát a még mindig viruló egészségben levő 86 éves agg nyitotta meg egy vendégeit üdvözlő pohárköszöntőben, meghatóan ecsetelve ebben szívének nagy örömét és háláját az Isten iránt, hogy megengedte érnie e napot, melyen ezelőtt 10 évvel nála együttülő barátainak, kik közül már anynyian elszólitattak, aranylakadalma fentartására tett merész ígérete megjeljesedésbe. Megható volt valóban hallani a hálaérzetnek a tisztos ősz szájáról felszálló nyilatkozatait és az örömszavakat, melyekben a megjelent baráti, tisztelői és családi kört üdvözölte. A társaságból Főt. Ferencz József ur volt az első, ki az ünnepelt felköszöntésére poharat emelt, kívánván, hogy a mi Simeonunk, mert látták az ő szemei e nagy napot, ne kívánkozzék nyugalomra, hanem Isten kegyelméből éljen még sokáig erőben és tevékenységben. Köszöntöttek még rá Kovácsi Antal mint vendégszerető magyarra, Fülöp István mint barátira, s Kovács János pedig mint főgymnasiumunk jóltevőjére. Dr. Brassai meg felköszöntötte szeretett életpárját, Bod Katalint, ki a nagyhirű Bod Péter fiának Dr. Bod Eleknek leánya. A társaság a maga nemében egyetlen unitárius patriarcha házatól magasztos érzelmek közt vett búcsut, kívánva neki és kedves nejeének továbbra is boldog életet. És mi is e magasztos érzelmek hatása alatt állva, szívünk mélyéből eredő azon hő kívánatnak adunk e lap terén kifejezést, hogy az Isten a „Kelemen czípó-alapítvány“ és főleg a kolozsvári unitárius főiskolai „Kelemen kórház“ halhatatlan alapítóját kiterjedt családjának és még kiterjedtebb családjá, az egyháznak örömeire még számos éveken keresztül jó egészségben éltesse.

Irodalmi ujdonság. Örömmel jelezzük, hogy a Ferencz József püspök ur által a nem unitáriusok tájékozása végett írott „Unitárius kis tükör“ Lehman Róbert ur szép és szabatos német fordításában az őszön megjelenik Bécsben.

ARANY-KÖNYV.

A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Huszankettődik közlemény.

	fr.	kr.		frt.	kr.
3384. Takarékpénztári keze- léssel január-jun. félévi kamat	165	24	gyűlt adományokból fen- maradt o. é.	28	90
Gr. Teleki Miklósné ő nga által adományozott 400 frt erd. urb. p. jul. kamatja	9	76	Ferenczi Mózes (10-er)	8	—
Kelemen Benő afinak dto 100 frt után	2	44	Filep István (2-or)	5	—
Berde Mózes afának dto 100 frt szőlődézma ut.	2	32	Derzsi József (3-or)	5	—
Bedő Albert afának dto 50 frt erd. urb. p. után	1	22	Mikó Imre (2-or)	5	—
Verespataki ekklából per- selypénz	2	35	Kelemen Albert I. gyűjtő- ívén 4-er adakoztak:		
Raffaj Domokos I. ur ivén Uj Székelből:			Fekete Gábor	1	—
3390. Raffaj Domokos	1	—	3410. id. Fekete Károly	1	—
Kis Tamás	1	—	ifj. Fekete Károly most elő- szőr s évenkénti ígérettel	5	—
Vaska Ilona	1	—	Öz. Gálfalvi Imréné ő nga	10	—
Özv. Raffaj Danielné	1	—	Nagy Zsigmond ügyvéd	1	—
Legifj. Murvai Dánielné	1	—	együtt	18	—
Ifj. Murvai Sámuel	1	—	Szabó Márton egy 400 frtos török sorsjegyet, a minek azonban ez idő szerint semmi értéke nem levén, jegyezni nem lehet.		
Buzogány Elek	—	5	Rédiger Árpád esp. ur által:		
Tiboldi István	—	10	Ádamosi ekkla perselyp.	4	76
Szabó János	—	30	B. Szt. Miklósi	1	4
L. Buzogány Mózes	—	30	Dombói	2	29
együtt	6	75	DicsőSzt. Mártoni	8	19
3400. Zsákó János Toroczokórl	5	—	Sárosi	2	—
Nagy György 1877 és 8-ra 2—2 frtos tallér	4	—	együtt	18	28
Kereszturi ekkla pers. p.	1	24	3420. Járαι ekkla perselyp.	4	—
Barabás Lajos lelkész	1	—	Dr. Nagy Károly Abrudbá- nyárol	10	—
Kriza János b. e. püspökünk- nek a Ker. Magvető mel- lett kiadott arczképére			Sigmond Gizella Brassóból	5	—
			Esp. Kiss Mihály	5	—
			A 22-ik közl. ősz. 313	50	
			Hozzáadva az előbbi 21 közl. 6593	99	
			Az alapítvány 6907	49	

Miután a közelebbi egyh. főtanács a jövő évi zsinattartást, mely egyszersmind a Dávid Ferencz háromszáz éves évfordulati emlékünne-
pélye is lesz, elhatározta, úgy vélem önmagunk iránti kötelesség immár
ez alapítványt addig létre hozni. Még csak 3000 frt hiányzik. Jelen-
tékeny összeg, de ha egyenlő akarattal felkaroljuk mindnyájan, meg-
győződésem szerint könnyű lesz azt még összehordani. S én teljes re-
ményvel számítok rá; de egyszersmind felkérem az ügy barátait, hogy
adományaikkal úgy, mint gyűjtéseikkel ne szünjenek meg közreműködni
a cél érdekében. Emlékeztetem különösen azon ifju barátimat, a kik
igéretet tettek, hogy magok között külön 1000 frtot fognak gyűjteni s
ezért kezem alá soha nem is adakoztak, emlékeztetem igéretök bevál-
tására, s emlékeztetek mindenkit, a ki közügyeink barátjának tartja ma-
gát, hogy ezt nem elég szájjal vallani, hanem tettel is meg kell mu-
tatni, különben reánk is alkalmazható lesz Jézus panaszszava: „E nép
csak szájjal közelit hozzám, de szive távol van éntőlem“. Hadd legyen
hát még egyszer megnyitva a jelszó: adakozzunk mindnyájan
a Dávid Ferencz alapítványra!

Kolozsvárt sept. 4-én 1878.

Ferencz József.

**A firtos-váralyai ekklézsiában az egyház számára
ajándékoztak az 1876 és 77-ik évben:**

Medeséri Szabó Mózes körjegyző 20 frt. Jánosi Gergely és neje
Széles Mária egy asztalt a templomba, értéke 12 frt. András György-
né egy abroszt, ért. 3 frt. Id. Jánosi Ferenczné és leánya András Mi-
hálné egy szóséktakarót, ért. 7 frt. Deák Ferencz (kéregető) 5 frt.
Márton János 8 frt 54 kr. Özv. Jakab Andrásné 3 frt.

Kozma Dimény.